

De *Vriendenkring* is het verenigingsorgaan van de *Vrienden van Schokland*, ingeschreven bij de Kamer van Koophandel te Lelystad onder nr. 40059053.

BESTUUR VRIENDEN VAN SCHOKLAND

Voorzitter

H. Scholtmeijer; tel. 0527 620490

Secretaris

C. Hendrix-Mocking; tel. 0527 652771
Oud Emmeloorderweg 18, 8308 PK Nagele
E-mail: secretariaat@VvS-Schokland.nl

Penningmeester

D.E. Roemers; tel. 0527 621284

Ledenadministratie

L. Sloot-Snijders; tel. 0527 622 983
Hondsruglaan 30, 8302 JE Emmeloord
E-mail: ledenadministratie@VvS-Schokland.nl

Overige leden

C.J. Bolle; B.J. Grotenhuis; J.H. Hollestelle;

Adviseur

H. Kloosterman; Museum Schokland,
tel. 0527 251396

REDACTIE DE VRIENDENKRING

Redactie-adres

J.M.E. Suidgeest-Pijlman; tel. 0527 651745
Ring 58, 8308 AN Nagele
E-mail: redactie@VvS-Schokland.nl

Overige leden

G.W. Bulk; J.H. Hollestelle; H. Scholtmeijer;
H.A. Veenink.

CONTACTPERSONEN

R. Rijs, *Stichting het Flevolandschap*
V. van Steenberg, *Rijksdienst voor het*
cultureel erfgoed, Lelystad
contactadres: *Nieuw Land Erfgoedcentrum*

CULTUURHISTORISCHE INFORMATIE

www.VvS-Schokland.nl
www.schokland.nl
www.nieuwlanderfgoedcentrum.nl
www.flevolandbovenwater.nl
www.cultureelerfgoed.nl
www.flevolandschap.nl

CONTRIBUTIE

Volwassenen € 15,-, huisgenootleden € 5,-,
jeugdleden € 3,75
ING-Bank 1179970 of Rabobank 346556813
t.n.v. Penningmeester VvS te Emmeloord.
Beëindiging lidmaatschap schriftelijk vóór
1 september van het lopende jaar.

In dit nummer:

► Vereniging

Beste Vrienden 2
Redactie

Lezingen seizoen 2009 – 2010 4
Kees Bolle

► Artikelen

Schokland, zoals het was 5
Harrie Scholtmeijer

Gregorius Adriaanszoon Mees (1802-1883) 13
Aaldert Pol en Gerrit van Hezel

Schokland 20
Gregorius Adriaanszoon Mees

ISSN 1383-0961

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen of vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de auteursrechten voor de illustraties en foto's te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de redactie wenden.

Artikelen voor het lentenummer dienen uiterlijk op 1 februari 2010 bij de redactie binnen te zijn.

VERENIGINGSNIEUWS

Beste Vrienden

Bij het naderende einde van het jaar kunnen we zonder enige overdrijving zeggen dat 2009 een Schoklandjaar is geweest. De laatste jaren staat het eiland toch al duidelijk op de kaart van Noordoostpolder en Flevoland, maar na de herdenking van anderhalf eeuw ontruiming kan de merkwaardige geschiedenis (bedreigd, verlaten, en uiteindelijk bewaard gebleven in de polder – een eiland op het droge) niemand zijn ontgaan. De operette van La Mascotte, het boek van Bruno Klappe en Wim Veer (uitg. IJsselacademie) en natuurlijk de herdenking zelf op 19 september hebben alle een enorme publiciteit voor het eiland en zijn tragische geschiedenis voortgebracht.

*Opera en Operette-
vereniging*

*La Mascotte
met de voorstelling
De ontruiming van
Schokland
in het Voorhuys
in Emmeloord op
vrijdag 18 september
2009*

Opvallend was wel, dat over de rol van de verschillende actoren in die tragische geschiedenis geheel verschillend wordt gedacht. In de uitvoering van La Mascotte, waar we als bestuur en redactie bij aanwezig waren, moest vooral de (provinciale) overheid het ontgelden. Het woord ‘deportatie’ viel nog net niet, maar je ging toch naar huis met idee van een harteloze, bureaucratistische overheid die zich weinig gelegen liet aan de gehechtheid van de eenvoudige mensen aan hun geboortegrond. Veel mensen moeten dat idee hebben gehad, want het ging om drie volledig uitverkochte uitvoeringen.

Veel minder bezocht was de lezing die twee mensen uit onze zustervereniging van Schokker nazaten, de heren Corjanus en Grootjen, op 15 oktober hielden in het kerkje van Schokland. Daarmee openden ze het lezingenseizoen 2009-2010, en wat was het een prachtige opening! Het contrast met de, eveneens prachtige, uitvoering van La Mascotte kon niet groter zijn. Zonder enige audiovisuele ondersteuning, maar met een hartverwarmend Kamper accent, deden de heren hun verhaal: hoe er van dwang geen sprake was geweest, en dat de Schokkers zelf eieren voor hun geld kozen. Enerzijds omdat ze zelf wel inzagen dat de toestand onhoudbaar was geworden, anderzijds omdat de overheid, bewogen met hun lot, een meer dan riant vergoeding in het vooruitzicht stelde. Interessant om het ontruimingsverhaal ook eens van die kant te horen, nota bene uit de mond van twee rasechte Schokker nazaten.

Optreden van het Schokkerkoor op de herdenkingsdag op zaterdag 19 september bij de onthulling van een plaquette over de ontruiming van Schokland in 1859.

Over de herdenkingsdag op zaterdag 19 september kan ik zelf niet berichten, omdat ik voor mijn werk buiten onze provincie was. Van de redactie- en bestuursleden die er wel waren, hoorde ik dat het een mooie herdenking is geweest. Aan het eind van de dag, toen ik weer thuis was, bleek het weer nog aantrekkelijk genoeg om even op de (lig)fiets naar Schokland te gaan. Het hele eiland rondgefietst, niemand tegengekomen. Een wonderlijke ervaring: andermaal een verlaten eiland. Je kon de stilte voelen en horen, en dat bracht de essentie van de ontruiming misschien nog wel dichterbij dan al die herdenkingsactiviteiten.

Ja, en hoe was het eiland toen het nog bewoond was? Wij, Vrienden van Schokland, zijn een historische vereniging (al worden we niet als zodanig genoemd in *Cultuurpeil NOP* (Inventarisatie Cultuurbeleid 2009 van de Gemeente Noordoostpolder, ook gepresenteerd op 15 oktober). Wij willen dus weten hoe het zat. Om die reden hebben we een ooggetuigenverslag uit de bewoningsjaren afgedrukt, geschreven kort voor de ontruiming: het artikel *Schokland* van de Deventer hoogleraar G. Mees, oorspronkelijk verschenen in 1847. Dat artikel bieden we hier aan in een hertaling, dat wil zeggen dat het wel taalkundig, maar niet inhoudelijk bewerkt is. Het artikel gaat vergezeld van een inleiding (Schokland zoals het was) en een biografie van Mees (van Aaldert Pol en Gerrit van Hezel).

Met dit speciale herdenkingsnummer wil de vereniging Vrienden van Schokland een eigen bijdrage leveren aan het wekken van de belangstelling voor de Schokker geschiedenis, de geschiedenis van ons gebied. Redactie en bestuur wensen u veel genoegen bij het lezen ervan; maar we kijken niet alleen terug, en daarom wensen wij tevens al onze leden prettige Kerstdagen en een voorspoedig 2010.

Harrie Scholtmeijer

Lezingen seizoen 2009-2010

Op donderdagavonden, aanvang 20.00 uur in het Museumkerkje van Schokland. De lezingen zijn vrij toegankelijk voor leden en niet-leden.

21 januari 2010

Leni Bolle over *Urk in Oorlogstijd*. Tijdens haar studie *Sociale Historie* was zij een van de drijvende krachten achter de stichting *Urk in oorlogstijd* (urkinoorlogstijd.nl).

Haar afstudeerwerk was een studie over de *Kinderen van NSB'ers*. Een verguisde en vergeten groep in onze samenleving.

De lezing zal gaan over de wetenswaardigheden en feiten die door haar dossieronderzoek aan het licht zijn gekomen.

18 februari 2010

Dr. Job Weststrate (Rijksuniversiteit Groningen/Universiteit van Amsterdam) met een lezing over *De Zuiderzeesteden in de late middeleeuwen. Het ontstaan van een regionale stedengroep binnen de Hanze*. De lezing zal worden ingegaan op de manier waarop deze Zuiderzee-stedengroep in de veertiende eeuw is ontstaan en hoe vervolgens de samenstelling ervan wijzigde als gevolg van politieke, militaire en economische ontwikkelingen. Waarom bleven sommige Zuiderzeesteden binnen het verband van de Hanze optreden en kozen andere steden voor een eigen weg?

18 maart 2010

Alice Overmeer over *Onderwater Archeologie*. Alice Overmeer begon in 2005 met een promotieonderzoek naar *laat-middeleeuwse scheepsbouwontwikkelingen in Noordwest-Europa* (Universiteit Groningen/Nieuw Land Erfgoedcentrum).

De lezing zal gaan over onderwaterarcheologie in Nederland.

15 april 2010

Jaarvergadering van de vereniging Vrienden van Schokland.

Na de pauze is er een voorstelling van Bart Reindersma.

Regelmatige bezoekers van Museum Schokland kennen de voorstellingen over de ontruiming van Schokland die Bart heeft gegeven in de Filmzaal van het museum. Na de jaarvergadering laat Bart twee van zijn voorstellingen zien met geprojecteerde beelden met muziek en voordracht en live ten gehore gebracht accordeonspel.

Bart Reindersma toont zijn map met gravures over Schokland

Schokland zoals het was

Harrie Scholtmeijer

Het zal niemand ontgaan zijn dat het dit jaar precies honderdvijftig jaar geleden is, dat Schokland ontruimd werd. Op veel, uiteenlopende manieren wordt daar aandacht aan besteed; een groot contrast met de honderdjarige herdenking, die in stilte werd doorgebracht.

Schokland was toen nog maar net bekomen van de schrik dat het met de grond gelijk zou worden gemaakt, en dat ook de laatste bebouwing zou worden gesloopt. In de beginjaren van de inpoldering leefde die gedachte nog, en pas in de tweede helft van de jaren veertig besloot men het kerkje te laten staan: niet omdat men het nu zo'n aardig, historisch kerkje vond, maar omdat men dan een passende ruimte had voor de almaar uitdijende collectie bodemvondsten uit de Noordoostpolder.

Inmiddels is Schokland werelderfgoed, een toeristische trekpleister, en beeldmerk van de Noordoostpolder en soms ook van heel Flevoland. In dat kader past een grootse herdenking, en wat dat betreft zegt zo'n herdenking meer over de tijd waarin we leven dan over de tijd die herdacht wordt.

Daarin schuilt het gevaar, dat onze blik op de tijd van toen vertroebeld wordt door onze hedendaagse waarneming: zien we niet voornamelijk wat we willen zien? Het is ook niet eenvoudig om een beeld van de werkelijkheid van toen te krijgen. De lokale publicaties waarmee tegenwoordig elke plaatselijke boekhandel vol staat, de bloeiende heemkundige verenigingen

met hun veelgelezen tijdschriften – het bestond in die tijd allemaal nog niet. Heel aarzelend begon de belangstelling voor het eigen land in de eerste helft van de negentiende eeuw op gang te komen: de jongemannen Van Lennep en Hogendorp, die in plaats van de in hun kringen populaire Grand Tour naar Griekenland en Rome een reis door eigen land maakten; de filantroop Heldring die de armoede op de Veluwe zag; een buitenlander, Havard, die een reis langs de Zuiderzeeplaatsjes, 'villes mortes', maakte. Vaak kwamen die verhalen niet verder dan de overigens heel aardige sfeerbeschrijvingen, of beschrijvingen van het gemoed van de reiziger. Een gedegen historische, antropologische en sociaal-wetenschappelijke studie is in die tijd nog een hoge uitzondering. Des te belangwekkender is de studie van de Deventer hoogleraar Gregorius Mees, die de meest westelijke uithoek van zijn provincie Overijssel bezocht, en daar verslag van deed. In 1847 publiceerde hij zijn verhaal onder de eenvoudige titel 'Schokland' in de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*.

In die bijdrage vallen verschillende delen te onderscheiden. Het eerste

Harrie Scholtmeijer schreef in 1987 het boek Namen in de Noordoostpolder, waarna er nog 150 publicaties (boeken, artikelen) volgden, o.a. Het Nederlands van de IJsselmeerpolders en het Woordenboek van de Overijsselse Dialecten. Thans docent Nederlands aan Chr. Hogeschool Windesheim te Zwolle; sedert 2008 voorzitter van de Vrienden van Schokland.

gedeelte is een historische studie (Mees' vakgebied als hoogleraar was de geschiedenis), een bronnenstudie waarin Mees zich na wat aanvankelijke bespiegelingen over de ligging en omvang van Schokland concentreert op de vraag: wie was de eigenaar/beheerder van Schokland? De vraag is mogelijk ingegeven door de vele staatkundige wisselingen waaraan Nederland en in het extreme Schokland onderworpen was in de laatste decennia die aan de publicatie vooraf gingen; wisseling waar Mees zelf nog ooggetuige van is geweest. Niettemin is die uiteenzetting wat droog te noemen in vergelijking met het verslag dat Mees schrijft over zijn bezoek aan het eiland Schokland in de zomer van 1846. Dat verslag is juist heel levendig. We kunnen haast navoelen hoe benauwd warm het die dag op de nagenoeg windstille Zuiderzee is geweest. Als derde deel kunnen we de bijlage beschouwen, waarin we rekenkundige gegevens vinden over de demografie, en taalkundige gegevens over het dialect van Schokland. Hieronder volgt een uitvoerige samenvatting van Mees' artikel.

Het verhaal begint met de oudste historie, waar maar weinig over bekend is. Was Schokland een deel van het oude eiland Flevo? Dat is niet met zekerheid te beantwoorden, omdat we niet weten waar dat eiland Flevo gelegen heeft. Er zijn door de historici maar liefst vier mogelijkheden geopperd: op de plaats van het huidige Breezand, Vlieland, Urk en Schokland, Enkhuizerzand. Het opvallende aan de twee eerstgenoemde suggesties is, dat ze het eiland Flevo buiten de latere Zuiderzee plaatsen. In die opvatting heeft het eiland niet in het meer gelegen, maar iets noordelijker, waar het meer alweer een rivier was geworden die in zee uitstroomde (de Vliestroom). In de andere twee

opvattingen ligt het eiland wel in het Zuiderzeegebied, en de derde van de hierboven genoemde opvattingen, Flevo omvatte Urk en Schokland, gaat ervan uit dat die twee eilanden vroeger niet gescheiden waren. Overleveringen die zelfs in Mees' tijd nog voorkwamen, bevestigend die theorie van één ongedeeld en tamelijk groot eiland. De zee tussen Schokland en Urk staat bekend onder de naam 'kerkhof', en bij laag water zouden muren van een oude kerk zijn gezien, die drie voet boven de bodem van de zee uitstaken. Rond 1772 werd daar een kerkkandelaar opgevist, en de doopvont in de kerk van Emmeloord zou volgens de overlevering ook uit die kerk, tussen Urk en Schokland, afkomstig zijn. Vanaf Schokland loopt een straatweg de zee in, in de richting van dat oude kerkhof. Kerk en kerkhof zouden tot het dorp Nagel behoord hebben, en nog altijd heet de plaats tussen Schokland en Urk waar de zee op haar diepste is: Nagel. Anderen veronderstellen dat Schokland, en ook Urk, aan het vaste land heeft vastgezet, en daar pas later door de Eem van gescheiden is. De Eem was toen een zijtak van de Rijn, en heeft zijn naam gegeven aan Emelwaarde (> Emmeloord). Ook dat wordt ondersteund met overleveringen over een straatweg die tussen Schokland en Lemmer gezien is, en van Schokland naar Kuinre. Mees hecht daaraan minder geloof dan aan de opvatting dat Schokland en Urk vroeger één waren. De oude benaming voor Schokland, Emelwaarde, duidt namelijk pas vanaf de 14de eeuw op, en voor die tijd werd alles begrepen onder de naam Urk. Dat de scheiding tussen Urk en Schokland nooit door ooggetuigen is vermeld, verklaart hij uit het feit dat zo'n scheiding zeer geleidelijk gaat; ook het ontstaan van de scheiding tussen Enkhuizen en Stavoren is niet gedocumenteerd.

Het feit dat Urk en Schokland één eiland waren, of tenminste zeer dicht bij elkaar lagen, heeft gevolgen voor de bestuurlijke geschiedenis van Schokland: die is aanvankelijk dezelfde als die van Urk geweest. Onze kennis over die geschiedenis begint bij het jaar 958, als keizer Otto de Grote aan de Abdij van Elten gebieden in Salland, Nardinland en Hameland schenkt, zowel zijn eigen bezittingen, als wat hij in leen gegeven heeft aan de stichter van de abdij, graaf Wichman. Tot de schenkingen in Salland behoort Urk. Aan de omschrijving van de schenking valt af te lezen dat het om een groot, bosrijk gebied was, bepaald geen klein eilandje in de Zuiderzee zoals Urk dat later zou worden.

In 1280, dus ruim driehonderd jaar geeft de Abdis van Elten expliciet Naardingerland aan de Hollandse graaf Floris V, en impliciet ook Urk. In de 14de eeuw zijn Urk en Emelwaard onder het bestuur van het Gelderse geslacht Van Voorst gekomen, en door allerlei gebeurtenissen die slechts (speculatief)

gereconstrueerd kunnen worden, gingen ze in 1412 over naar Herman van Kuinre.

In 1470 valt het leen over Urk en Emelwaarde weer terug aan de graaf van Holland, en toen schonk Karel de Stoute ze aan de burgemeester van Enkhuizen, Gerrit Entzoon. Voor de bewoners van de eilanden was dat geen slechte tijd, want vanwege de armoede die hij er aantrof, zag Gerrit ervan af om de inwoners belastingen op te leggen. Zijn beheer heeft echter maar kort geduurd, want nog voor het einde van de 15de eeuw gingen de eilanden alweer over, nu naar het Utrechtse geslacht Zoudenbalch, die ze zeker tot 1576 in bezit hield. Vervolgens gingen ze over naar de familie Van der Werve, die in 1660 Urk en het noordelijk deel van Schokland verkocht aan de Stad Amsterdam.

Het zuidelijk deel van Schokland was niet in de koop besloten, want dat was inmiddels deel van Overijssel geworden. Wanneer de bestuurlijke scheiding tussen beide eilanddelen

*Middelbuurt in 1932.
Uit: De Zuiderzee*

heeft plaatsgevonden, is duister. Nog in 1470 werd heel Schokland aan Entszoon geschonken, maar in 1585 was de bestuurlijke scheiding al een feit. Beide eilanddelen hadden toen hun eigen schout en burgemeesters. In het noordelijke, Amsterdamse gedeelte was de opvolging daarvan wel geregeld, in het zuidelijke, Overijsselse gedeelte bepaalden de bestuurders zelf wanneer ze aftraden, en wie dan hun opvolgers mochten zijn. Daar was dus een aristocratie ontstaan die zich allerlei rechten toeëigende en zich zelfs van de wetten van het eigen provinciale Overijsselse bestuur weinig aantrok.

Het noorden werd ook beter onderhouden dan het zuiden. Amsterdam had belang bij Schokland, ook al leverde het aan inkomsten niets op, vanwege de betekenis voor de zeevaart. Het heeft ook geprobeerd het zuidelijke gedeelte van Schokland in handen te krijgen, zonder succes, maar op het verzoek van Overijssel aan Holland (en Friesland) om bij te dragen in de kosten van het onderhoud van het zuidergedeelte, werd wel ingegaan. Toen Holland voorstelde dat Overijssel en Friesland dan ook mee zouden betalen aan het noordergedeelte van het eiland, werd dat weer niet gehonoreerd. Verder moest Emmeloord, dat dus Hollands was, jaarlijks wel 7 gulden aan Overijssel betalen, en droeg Holland jaarlijks 100 gulden bij in de kosten van de predikant op het Overijsselse Ens.

Behalve bestuurlijke verschillen waren er ook – en belangrijker – godsdienstige verschillen. De zuidelijke helft was grotendeels protestants (in de bijlage maakt Mees onderscheid tussen de Zuiderbuurt, in 1840 78 % protestants, en de Middelbuurt, 58 % protestants). Emmeloord was vrijwel volledig katholiek (in 1840 97 % katholieken), hoewel er vroeger boven in het huis van de onderwijzer

om de twee weken door de predikant van Ens gepreekt werd, voor de enige twee protestanten in Emmeloord waren: de koster en zijn vrouw. Die protestantse kerkruimte moet dan ook meer gezien worden als onderdeel van de Gereformeerde bekeringsijver, die overigens in Emmeloord geen resultaat had, evenmin als de aanwezigheid van de Schout bij de doopplechtigheid, die erop moest toezien dat de kindertjes inderdaad door de Gereformeerde predikant gedoopt werden. Overigens raakten de scherpe kantjes er rond 1735 weer wat af, en mochten toen de katholieken hun kinderen zelf dopen. In 1798 eindigde, in de Bataafse Republiek, de tweeherigheid van Schokland, toen het als geheel deel werd van het departement van de Oude IJssel. Als de departementen in 1801 weer door Provincies vervangen worden, lijkt Schokland aanvankelijk nog geheel tot Overijssel te behoren, maar waarschijnlijk is al snel de bestuurlijke verdeling tussen Holland en Overijssel een feit. In ieder geval is dat in 1804 zo, maar in 1806 was het gehele eiland weer Overijssel. In de Franse tijd was er geen provincie, maar maakte Schokland deel uit van het departement der Monden van de IJssel, en in 1814 was het eiland weer in zijn geheel onderdeel van Overijssel.

Op dat punt in zijn artikel (p. 289) eindigt Mees zijn historische bronnenstudie, en gaat hij over op het verslag van het bezoek dat hij in de zomer van 1846 aan het eiland bracht.

Het is een windstille dag, en de anderhalf uur varen die Schokland normaal gesproken vanaf Kampereiland ligt, hebben langer geduurd (2 of 3 uren van sukkelen) of onder de brandende zon langer geleken.

Het eerste wat Mees opvalt, zijn de enorme hoeveelheden palen, en verder dat Schokland langgerekt en smal is.

De lengte bedraagt 51 minuten gaans (6,8 kilometer, zonder de noordpunt boven Emmeloord mee te rekenen), en de breedte 3 tot 6 minuten gaans. Op de kleinste breedte van 3 minuten ligt ook de grens tussen het noorden en zuiden, die Mees eerder al de kortste grens ter wereld heeft genoemd.

De bodem van het eiland bestaat uit veen, met daarop een kleilaag van 1 meter dikte, ter hoogte van de buurten verhoogd met koemest.

De zeekering bestaat uit een kistwerk, palen, en puin dat op bladriet ligt. Vanaf 1804 zijn het kistwerk en de palen geleidelijk aan vervangen door een stenen dijk; het hout voor de kisten en palen moest namelijk uit de noordelijke landen komen, en onder de toenmalige (oorlogs)omstandigheden stagneerde die aanvoer. De dijk lag bijna anderhalf meter boven zeeniveau, wat normaal gesproken afdoende zou moeten zijn, maar aan de zee kant was de dijk te steil en drukte te veel op de veengrond. Verzakking en afslag waren het gevolg, vooral bij de watersnoodramp van 1825, en daarom begon men de dijk te vervangen door zware stenen. Ook die hadden te lijden van het water, waardoor in Mees' tijd het oeverwerk maar dertig centimeter boven het water uitstak, en soms

het land erachter hoger was dan het oeverwerk. Dat lijkt een achteruitgang ten opzichte van die oude dijk, maar Mees (die zich op waterstaatkundig terrein niet deskundig acht) waarschuwt voor een te snel oordeel. Het schijnt dat de oude, kostbare dijk door de bewoners doorstoken werd als er een dijkdoorbraak dreigde, waarna men het water weer weg liet stromen. De zee door het lage oeverwerk vrij toegang geven zou minder schade geven dan de doorbraak van een dijk. Maar het bezwaar is natuurlijk dat het land niet echt tot wegspoelen beschermd wordt, en misschien al weggespoeld zou zijn als de weggeslagen grond niet telkens aangevuld zou worden. Ook de palen worden door het lage oeverwerk maar matig beschermd. In 1846 was al weer heel wat land verdwenen dat nog op een kaart uit 1823 stond, en de angst van de bewoners dat hun eiland bij de huidige zeekeringen geheel zal verdwijnen, acht Mees niet ongegrond. Bij zijn bezoek, midden in de zomer, was al het land dat hij zag drassig, moerassig, of ondergelopen. De Schokkers zelf meenden dat de overheid bewust het eiland aan de golven prijs gaf, omdat het onderhoud te veel kost.

Lichtopstand en de lichtwachterswoning op de Zuidpunt van Schokland in 1932. Uit: De Zuiderzee

Mees beschrijft vervolgens zijn wandeling van zuid naar noord over het eiland, een wandeling die hij laat aanvangen bij de ruïne van de kerk op de zuidpunt. Die ruïne bewijst dat daar vroeger ook bewoning moet zijn geweest, en dat het eiland dus uitgebreider was. Mees meent dat die oude bouwval tot 1717 als protestantse kerk in gebruik is geweest. Tot de komst van de vuurbaak in 1618 heeft de kerktoeren als zodanig dienst gedaan. De woning van de lichtwachter staat tegen de kerkmuur.

Na enkele minuten wandelen over heel smalle (en dus gevaarlijke!) loopplanken komt Mees aan bij de Zuidbuurt of Zuidert, 14 armzalige huisjes. Weer verder lopend komt hij dan bij het grotere Middelbuurt, ook wel Meulebuurt, naar een korenmolen die daar gestaan heeft. Het noordelijke deel van de buurt heette *in de meulen*, het zuidelijke *over dijk*. Voor deze Middelbuurt gebruikt men ook de namen Ens of zelfs Schokland, die dus eigenlijk op grotere gehelen betrekking hebben. De naam Schokland komt overigens pas vanaf de 18de eeuw voor. Met 32 huizen is Middelbuurt ruim twee keer zo groot als de Zuidert, maar het is vooral de zetel van het eilandbestuur (o.a. Seidel, opzichter

over gebouwen en zeeweringen, en burgemeester Gillot). Ook de arts, Dr. Meijer, woont in de Middelbuurt, evenals de dominee, in de woning naast de in 1834 gebouwde kerk, die de kerk uit 1717 verving. Zowel Ens als Emmeloord heeft een school; in 1693 kwam Colijn als eerste onderwijzer naar Ens, een jaar later kwam zijn collega Cock naar Emmeloord.

Belastingambtenaren of gemeentelijke ontvangers wonen niet op het eiland, want er is toch niets te vangen. Vijfentwintig minuten noordwaarts van Ens ligt Emmeloord. De tocht duurt zo lang, omdat men over smalle planken moet. Twee mensen kunnen elkaar daar niet passeren; wanneer iemand uit tegenovergestelde richting komt, stapt de minste van de twee over de palen naast de planken.

Emmeloord is de grootste plaats van het eiland, met 62 huizen, en tweede van de gehele eilandbevolking. In Emmeloord is ook een ruime haven, waarvan, behalve door de Emmeloorders zelf, maar weinig gebruik wordt gemaakt. De katholieke kerk is in 1842 door het Rijk gebouwd, en vervangt een ouder exemplaar; de pastoor moet het echter nog steeds doen met een woning waar het water door de ramen en de schoorsteen naar binnen komt.

*De haven van
Emmeloord
op Schokland
rond 1932.*

Uit: De Zuiderzee

In de loop der jaren is Schokland danig verarmd. De veestapel is door de slechte grond danig teruggelopen. In het onderhoud van de zeeeringen is in de zomer zoveel te doen, dat de Schokkers het alleen niet afkunnen, maar in het najaar staat alles blank, en kan er niet meer gewerkt worden. Er zijn op Schokland twee weefgetouwen, waarin door kinderen en jongelui gewerkt wordt, die de verdiensten afdragen aan hun ouders. Voor de meisjes heeft deze arbeid ogenschijnlijk geen nadelige uitwerking, de jongens worden er bleek en mager van. Daarmee worden zij ook ongeschikt voor de visserij, en dat is nog altijd de hoofdbron van bestaan op Schokland. Er zijn 57 vissersschuiten op Schokland, alle op afbetaling gekocht, en vanwege de geringe verdiensten is niemand in staat zijn schuld aan de scheepsbouwers af te lossen. Zeszevende van de Schokker bevolking leeft onder de armoedegrens. Overigens is het vissersbedrijf op Schokland ten tijde van Mees' bezoek nog maar honderd jaar oud, en waren de Schokkers daarvoor handelsvaarders. Maar van die handelsvloot is allang niets meer over. De gezondheid is desalniettemin niet slecht te noemen, de bevolking neemt in aantal toe. Het voedsel is echter karig: voornamelijk roggebrood, aardappelen en vis. Weinig groenten, nauwelijks vlees, en ook geen vet. Ook de huizen zijn armoedig. De meeste huizen zijn krotten, de meer gegoeden hebben nette huizen maar geen luxe bezittingen. Qua uiterlijk zijn de Schokkers blond, en de vrouwen neigen naar dikte. Men is bedaard, niet dapper, en weinig geneigd tot vechten. Eerlijk zijn ze ook: op een schuit in de haven van Schokland kun je van alles onbeheerd achterlaten, en dat hoef je, zo werd gezegd, op Urk niet te proberen! De

Schokkers zijn zedelijk, ook al lijkt dat bij de vrouwen, die in hun onschuld wel eens plat uit de hoek willen komen, niet altijd zo. Van rang en stand hebben ze geen besef, en ze praten over alles mee, ook over zaken waar ze geen verstand van hebben.

Bij mannen is de typische klederdracht ten tijde van Mees' bezoek al uitgestorven, en ook de typische vrouwendracht wordt door jonge vrouwen steeds minder gedragen. Mees denkt dat het niet lang meer duurt voordat de Schokker klederdracht uitgestorven zal zijn. De Schokker taaleigenaardigheden lijken heel wat standvastiger, en het is verbazingwekkend dat twee plaatsjes die zo dicht bij elkaar liggen (25 minuten lopen) zulke verschillende dialecten hebben.

De Schokker is zeer gehecht aan zijn geboortegrond. Ambtenaren geestelijken die van buiten komen, genieten van de natuur, ook met gekweekte planten. Maar in de winter kan het er zeer onaangenaam zijn. De wind schudt de huizen door elkaar: alles wat daarbinnen hangt, beweegt dan, en de pendule komt tot stilstand. Bij hoge vloed is Schokland niet meer één eiland; de verbindende planken staan dan onder water, en er zijn dan in feite drie kleine eilandjes. Bij de stormvloed van 1825 werd 1400 meter zeedijk vernield, en 1800 palen weggerukt. De vuurtoren raakte onherstelbaar beschadigd, en uit de katholieke kerk van Emmeloord sloegen de muren weg, waarna banken, altaar enz. in de golven verdwenen. Dertien Schokkers kwamen bij die ramp om het leven. Mees spreekt aan het eind de hoop uit dat dergelijke rampen voortaan Schokland bespaard blijven; uiteraard om humanitaire redenen voor de Schokkers zelf, maar ook omdat het eiland de Overijsselse kust beschermt, en de zeevarenden

een veilig toevluchtsoord biedt. Dat rechtvaardigt de hoge kosten die de Schokker zeeeringen met zich meebrengen.

Drie bijlagen zijn aan de eigenlijke tekst toegevoegd:

Een resolutie van Ridderschap en Steden (in Overijssel), van 8 april 1691, waarin Holland en Friesland opgeroepen worden mee te betalen aan het onderhoud van Schokland.

Een overzicht van de bevolking van Schokland in 1840, en geboorte-, sterfte- en huwelijkscijfers in de jaren 1823-1832, 1833-1842 en 1843-1845. In de jaren 1835-1845 kregen 23 kinderen kroep, van wie er 7 aan overleden. Ruim de helft van de bevolking kreeg tyfus: 325 gevallen, van wie er 23 overleden. De pokken maakte geen slachtoffers, omdat alle kinderen waren ingeënt. In dezelfde tijd overleden op Urk, waar niet ingeënt was, zestig personen aan de ziekte. Ondanks de zeer intensieve omgang met de Urkers, onder wie veel pokkenlijders, bleven de Schokkers gevrijwaard van deze ziekte.

De dialecten van Ens en Emmeloord. Het Ensers staat het verst van het Nederlands af en lijkt, volgens Mees, op het Overijssels. Het Emmeloords lijkt meer op het Hollands (zie verder *De Vriendenkring* 47 (2007), nr. 4, p. 8-13).

Meer details zijn na te lezen in het volledige artikel van Mees, dat hier volgt. Dit artikel is een integrale weergave van het oorspronkelijke artikel uit 1847, in de vorm van een zogenaamde hertaling. Dat betekent dat het oorspronkelijke taalgebruik is gehandhaafd, maar dat spelling en interpunctie zijn aangepast aan de regels van het hedendaagse Nederlands. Zo wordt *mensch* geschreven als

mensch, en veel komma's, die in de 19de eeuw vaker voorkomen dan nu, zijn verdwenen. Ook de naamvalsvormen zijn verdwenen (*den > de*), en wanneer de zinsvolgorde volgens de hedendaagse normen niet grammaticaal meer is, heeft daar ook een aanpassing plaatsgevonden, zonder dat daar woorden bij zijn verdwenen. Van woorden die uit het hedendaagse Nederlands zijn verdwenen, wordt tussen vierkante haken in de tekst de betekenis gegeven. Eigennamen van personen, die door Mees voluit in hoofdletters worden gespeld, krijgen conform de huidige praktijk alleen de eerste letter in kapitaal. Verder zijn er in de taal geen ingrepen toegepast, en dat geldt ook voor de inhoud. Sommige van Mees' beweringen zijn door later onderzoek achterhaald geraakt. We hebben ze toch laten staan, omdat we niet de hedendaagse stand van zaken met betrekking tot het Schokland-onderzoek wilden weergeven, maar de blik van een tijdgenoot die dertien jaar voor de ontruiming Schokland bezocht, en toen al een eiland in deplorabele toestand aantrof.

Gregorius Adriaanszoon Mees (1802-1883)

Aaldert Pol en Gerrit van Hezel

In de zomer van 1846 bezoekt hoogleraar Gregorius Mees (geboren 2 februari 1802 te Rotterdam, overleden 1883 te Rotterdam) het eiland Schokland. De beschrijving van zijn reis is met die van Bernardus Meijlink nog steeds een van de belangrijkste ooggetuigenverslagen van het leven op het eiland.

Gregorius Mees stamt uit een geslacht van onder meer kooplieden, predikanten en geleerden, dat terug voert naar Joris Mees uit Aken. Joris vestigde zich in het eind van de zestiende eeuw in Rotterdam. Gregorius wordt in 1802 in Rotterdam geboren als vijfde en jongste kind van Adriaan Mees en Catharina van Oordt. Zijn vader is lid van de firma R. Mees & Zoonen, kassiers en makelaars in assurantiën.

Van plak tot bul

‘Goris’ bezoekt de Franse school met de deftigheid en de plak. Bij de feestelijke herdenking van de verjaardag van de Kroonprins wordt de veertienjarige afgevaardigd naar zijn onderwijzer om hem te vragen of de school ’s middags kan sluiten. Deze schuift zijn bril op het voorhoofd en geeft een antwoord dat hij niet meer vergeet: ‘Nu weet ik waarlijk niet waarover ik mij meer moet verwonderen, over mijn geduld of over ulieder onbeschaamdheid.’ Latijns en Grieks leert hij op het Gymnasium Erasmianum, waar de grondslag wordt gelegd voor een degelijke kennis van de klassieken.

Op achttienjarige leeftijd gaat de jonge Mees rechten studeren aan de Utrechtse hogeschool. Hij heeft een voorkeur voor geschiedenis, vooral voor de vaderlandse. Met de grote geleerde Van Heusde, die de Griekse letterkunde en Plato’s wijsbegeerte smaakvol behandelt en zeer edel en humaan optreedt, voelt hij zich zeer verbonden. Hij stelt op de hogeschool zijn *Tables chronologiques des Révolutions de la France depuis 1787-1821* op. In 1826 verdedigt hij met succes zijn proefschrift over het herroepen van testamenten volgens het Romeinse en Franse recht. Anders dan zijn twee broers kiest Gregorius vervolgens niet voor het zakenleven. Hij heeft er eenvoudig het talent niet voor. Advocaat wordt hij en vervolgens rechter-plaatsvervanger in Rotterdam.

Het leven ... een warklomp

Vanaf de dag dat hij met Sara trouwt houdt hij een dagboek bij:¹ ‘den 29sten Juli 1829, ben ik Mr. Gregorius Mees (zoon van Adriaan Mees en Catharina Elisabeth van Oordt) geboren 2

1 Onbekend is of dit dagboek, waaruit zoon Mari Johan citeert, nog bewaard is gebleven.

Aaldert Pol en Gerrit van Hezel vormen een zeer productief schrijversduo. Samen hebben ze talloze publicaties en boeken op hun naam staan over Schokland, Oud Kraggenburg en andere plekken in Flevoland.

*Gregorius
Adriaanszoon Mees*

februari 1802, gehuwd met mijn lieve Echtgenoot Sara Christina Sprenger van Eyk (dochter van Jacobus Petrus Sprenger van Eyk en Helena Cornelia Groenevelt) oud bij ons huwelijk 19 jaar als zijnde geboren den 16^{den} April 1810.’

Sara’s vader is in Rotterdam als predikant werkzaam en mag zich in een grote belangstelling van zijn gemeente verheugen.

Gregorius neemt deel aan de militaire manoeuvres tegen de Belgische afscheiding. ‘Den 12den Januari 1831’, zo noteert hij in zijn dagboek, ‘ben ik als vrijwilliger in den rang van 1sten luitenant met een compagnie

schutters naar Breda gemarcheerd.’ In de bezetting van Breda wordt veel gemarcheerd op marsmuziek. ‘Mijne moeder kon in later dagen den marsch nog op de piano spelen’ herinnerde zoon Mari Johan zich. Tot een echte oorlog zal het gewapend bestand zich niet ontwikkelen, maar hij moet toch zien hoe een deserteur wordt gefusilleerd.

In de daaropvolgende periode verschijnen van zijn hand: *De verzoening van Samuel Maresius met Jacob Alting*, *De opstand der Gendtenaren tegen Karel V* – met zilver bekroond door de Koninklijke Maatschappij van Wetenschappen te Brussel –, en *Lambertus Hortensius van Montfoort als geschiedschrijver*, met goud bekroond door het Utrechts genootschap.

Hij is innig gehecht aan vrouw en kinderen, maar ook aan zijn ouders, broers en zusters. In 1837 sterft zijn vader onverwacht. Aan zijn dagboek vertrouwt hij toe: ‘Groot is het verlies ook voor mijn huisgezin, waarvoor hij met liefde zorgde. Donker is de toekomst vooral ook door den zwakken toestand mijner vrouw. Morgen (...) zal zijn lijk ter aarde worden besteld in het graf, waar mijne drie lievelingen rusten.’ Drie kinderen zijn namelijk al overleden, waarvan twee aan kinkhoest. In september 1838 wordt er een nieuwe rechter in de rechtbank van Rotterdam benoemd. Gregorius wordt gepasseerd voor een betrekking waar hij 7 jaren op heeft gehoopt. Hij die zacht is in zijn oordelen en een afkeer heeft van krasse woorden haalt dan ongewoon scherp uit: ‘De geheele maatschappij is mij een warklomp waar alleen zij, die het hardst schreeuwen en het domste zijn, voortgekruid worden.’

Maar het moet nogmaals gezegd worden; hij is geen rechtsgeleerde. Letterkunde en vooral geschiedenis boeien hem. De ruime middelen van

zijn ouders stellen hem in staat kalm voort te gaan met zijn studie. Rustig wacht hij af wie zijn rechtsgeleerde adviezen zullen vragen. Maar hij mag zich dan ook niet in een uitgebreide praktijk verheugen.

Dan neemt het leven toch nog een wending. ‘Den 30 Augustus 1839’ zo noteert hij, ‘werd ik als Hoogleraar te Deventer beroepen. De vakken, mij opgedragen, zijn de Nederlandsche taal- en letterkunde en Vaderlandsche geschiedenis. Na enige dagen beraad heb ik de beroeping aangenomen.’ Hij gaat er mr. Hugo Beijerman opvolgen.

Binnen Deventers veste

Het gezin – er zijn vier kinderen,² en vier zijn er overleden – vertrekt naar Deventer ‘Den 24 October zijn wij (...) naar Utrecht met een glazenwagen vertrokken en van daar den volgenden dag op Deventer in het logement van Ten Have op de Stroomarkt. (...) Woensdag 30 October 1839 ten 12 ure opende ik mijne collegiën met een toespraak aan de studenten.’

Burgemeester en wethouders sturen hem een dankbrief uit Rotterdam voor zijn werk als lid van de schoolcommissie.

In de nieuwe woning aan de Stroomarkt richt Gregorius zijn studeerkamer in. Naast de talrijke boeken plaatst hij het portret van Ph. W. van Heusde, zijn geliefde hoogleraar te Utrecht, en de busten van Cicero en Bilderdijk, welke laatste hij alleen uit literair oogpunt bewondert. Het is een nette, gezellige kamer geworden.

Catharina wordt bijgestaan door kindermeid Christina Bogaert.³

2 De negenjarige Betje (Catharina Elisabeth) de zevenjarige Piet (Jacobus Petrus) en de tweejarige Adriaan (Rudolf Adriaan) en Annaatje (Anna Helena Cornelia, 3-1-1839).

3 Op 21-12-1840 vertrok de kindermeid die de familie 10 jaar had gediend uit heimwee naar Rotterdam. Zij wordt opgevolgd door ‘Sientje de kindermeid’. (Sientje Stuiver).

Deventer behoort tot de plaatsen waar een ferme vooruitstrevende geest heerst. Op de IJssel vaart een stoomboot. De stad richt zich economisch langzaam en zeker weer op, vooral op basis van de industrie die nog wortelde in de achttiende eeuw.

De IJsselstad koestert ook een lange traditie in het geven van goed onderwijs en het uitgeven van boeken. Binnen Deventers veste was het Atheneum al vanaf 1630 een kweekplaats van ernstige wetenschap, getrouw aan de schone verwachtingen die door Geert Groote en zijn fraterscholen was opgewekt. Later had men het grootste deel van de kostbare bibliotheek van de Harderwijkse hogeschool ontvangen. Het is een soort kleinere zuster van de universiteiten van Leiden, Groningen en Utrecht, maar zonder promotierecht.

De vijf hoogleraren op het Atheneum doceren rechten, theologie, filosofie, wis- en natuurkunde en oude talen. Door nieuwe studierichtingen van natuurkunde is het Atheneum in 1838 niet meer alleen een opleiding ‘voor den geleerden stand’, maar ook voor handels- en nijverheidskringen. Het aantal studenten is niet onaanzienlijk. En al verspreidt het Atheneum zijn licht niet in grote kring, mannen van naam – P. Bosscha, I. Duymaer van Twist, P.O.C. Vorsselman de Heer en de geestige taalkenner I.H. Halbertsma – zijn er aan verbonden. Gregorius Mees kan zich hier uitstekend wijden aan historische studies, die voor en boven alles de liefde hebben van zijn hart. ‘Door allerlei families werden mijn ouders hartelijk welkom geheeten’ schrijft zoon Mari Johan.

Nog maar kort in Deventer treft het gezin een nieuwe ramp. In Rotterdam waren drie kinderen ten grave gebracht. Op 28 januari 1840 overlijdt ook Annaatje. Het meisje is nog geen jaar oud en al vanaf kerstmis ziek. ‘Het

schijnt bezetting op de borst te zijn geweest.(...) Zeer gevoelig en treffend is het van zeven kinderen er slechts drie over te hebben. Onbeschrijfelijk is de smart van mijn lieve vrouw. (...) God geve ons krachten.’ Met vader Van Eyk, die hen trouw bijstaat en troost, vertrekken ze naar Rotterdam ‘met het lijkje in een dubbel kistje bij ons’, schrijft Gregorius wanneer hij op 11 april weer de moed heeft om zijn dagboek open te slaan. Enkele dagen daarvoor, heeft hij zijn oratie uit gesproken. ‘De zaal was geheel en al vol; het weder begunstigde ons zeer. De muziek vervroolijkte alles.’

Reisjes en bloedzuigers

De band met de familie in Rotterdam is sterk en er wordt veel gereisd. Een week na de oratie ‘vertrokken mijn vrouw Betje⁴ en ik per diligence naar Rotterdam waar we om 9 uur aankwamen. Wij namen onzen intrek bij moeder Mees, die vrij lang ongesteld geweest was. Veel bezoek van familie. Donderdag 23 per stoomboot naar Nijmegen, ’s morgens 7 uur; voor Tiel namiddags vastgezet, niet voor 11 ½ uur aangekomen. Vrijdag den Generaal Kuitenbrouwer bezocht, 2 ½ uur per diligence gereden, 10 uur te Deventer, waar we onze lieve jongens Piet en Adriaan⁵ in welstand vonden. Vrijdag 26 Juni 1840 per stoomboot van hier naar Kampen met mijn vrouw, Betje, Mama, Leentje van Eyk⁶, Jacob de knecht, en Jans de meid. ’s Middags in een snor van Kampen naar Zwolle; goed gelogeed bij de wed. Held Bloemendalstraat. Zaterdag naar ’t nieuwe werk getoerd, ten 5 uur naar Deventer, met rijtuig van de gebroeders Visser, (brandერი

aan het water). Voor f 8,15 aan tollen. Donderdag 9 Sept. 1840. Na eene afwezigheid van 6 weken kwamen we eergisteren aan.’

In zijn oratie – ook in druk verschenen – had Mees zich al direct doen kennen als een bekwaam letterkundige en – vooral – grondig historicus. Hij had gesproken over het *Belang om studerende jongelingen lust in te boezemen tot eene grondige beoefening der bronnen van onze geschiedenis, opdat zij de geschiedkundige wetenschap in ons vaderland zouden helpen bevorderen*. Alleen de bronnenstudie, die nog te weinig was beoefend door de Nederlandse historici, kon tot zuivere kennis der feiten en ficties leiden. De vaderlandse geschiedenis mocht daarom niet als een bijstudie beoefend worden. Mees wijst op het verband tussen geschiedenis en letterkunde. Hij wisselt historische voordrachten af met proeven in uiterlijke welsprekendheid. Hij spreekt niet voor de vuist weg, maar schrijft zijn toespraken geheel uit, studeert ze vervolgens in om ze met vuur en overtuiging voor te kunnen dragen. Maar wars van alle opgeschroefdheid blijft hij daarbij een vriend van de eenvoud. Zijn lessen zijn ‘hoogst beschaafd van vorm en degelijk van inhoud’ vat Van Slee samen. In 1844 verwerft Mees het rectoraat van het Atheneum. Ook Deventers burgerij luistert met groot genoegen naar zijn historische voordrachten of reisbeschrijvingen. Aan Deventers Nut laat hij zich niet onbetuigd. Hij spreekt er over ‘*de Huiselijkheid*’ (later ook in Zwolle), ‘*de gelukkige gevolgen eener welbegrepen eensgezindheid in Staat en Huisgezin*’, ‘*een reisje naar Zwitserland*’ (later een vervolg) en over ‘*een reisje naar Rijn en Moezel*’.

De man van de wetenschap is ook een mens van zijn tijd. Als de dokter bij

4 Dochter Catharina Elisabeth, geb. 21-5-1830

5 Jacobus Petrus, geb. 2-4-1835, Rudolf Adrian geb. 14-6-1837.

6 Een nicht van zijn moeders kant.

hem een krampkoliek constateert, laat hij zich behandelen ‘door veelvuldige bloedaftappingen met laten, koppen en bloedzuigers tot vijfmaal toe’. Gelukkig komt er dan ‘ontspanning en verruiming.’

Schokland bij gunstig weder

In de ‘Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren’ van 1847 verschijnt Mees bijdrage ‘Schokland’. Hij beschrijft daarin zijn ‘pleiziertogtje, bij gunstig weder’ naar het eiland in de zomer van het voorgaande jaar. ‘Bij gunstig weder’! Mari Johan schrijft dat zijn vader zeer gevoelig is voor weersveranderingen. ‘Hoewel ik mijn vader nooit wat men noemt, ‘uit zijn humeur’ heb gezien, waren sombere mistige regenachtige dagen toch van invloed op zijn stemming. Van een schoonen zomer genoot hij bovenmate. Het was hem nooit te warm.’⁷ Mees laat zijn reisbeschrijving – hoe kan het ook anders – voorafgaan door een uitgebreide bronnen- en literatuurstudie naar de oudere ontstaansgeschiedenis van het eiland. Een aantal jaren ervoor had hij zijn ideeën in de Overijsselse Almanak geformuleerd om een historische atlas samen te stellen. De aardrijkskunde van ons land moest dienstbaar gemaakt worden aan de juiste kennis der geschiedenis.⁸ Bij zijn schoolbezoeken in Rotterdam had hij namelijk ervaren dat leerlingen een slecht kaartbeeld hadden bij hun geschiedenskennis. Volgens prof. Boot is hij later van zijn oorspronkelijke plan afgeweken ‘om de onoverkomelijke bezwaren in het schetsen van de loop der rivieren en van den omvang der meeren en plassen

7 Later, ‘Wanneer hij ‘s winters koud en huiverig van de rechtbank kwam dan had hij, wat wij kinderen noemden, dode vingers.’

8 Deze ‘Historische atlas van Noord-Nederland van vanaf de XVIe eeuw tot op heden’ verschijnt in 15 afleveringen in folio te Rotterdam in 1851-1865.

...Het werk [de later verschenen atlas] vangt nu aan met 1530.’ We zien hem met die onoverkomelijkheden worstelen in zijn historische inleiding van ‘Schokland’.⁹

Onzekerheid van beroeping

Op de gewelfde kamer aan de Stroommarkt worden vier kinderen geboren. Mees is een vurig bewonderaar van de natuur en in Deventer onderhoudt hij trouwe vriendschappen met Bosscha, Van Twist, Themmen, Besier, Molhuysen en anderen.

Maar de wederzijdse families in Rotterdam trekken steeds krachtiger. Dan waagt hij de sprong en wordt rechter bij de Rotterdamse Arrondissementsrechtbank. ‘Het hoogleraarsambt had mij veel genoeg opgeleverd’ noteert hij ‘en niet zonder nut was ik, naar vertrouwen, er werkzaam en met de weinige studenten op den besten voet; doch de verre afstand van mijne familie, het klein getal der studenten¹⁰, de onzekerheid van beroeping naar elders deden mij besluiten de gelegenheid tot verplaatsing niet voorbij te laten gaan’.

Over die ‘onzekerheid van beroeping’ geeft Johan Mari uitsluitsel. Als zijn vader nog een paar jaar in Deventer zou zijn gebleven, dan zou hem ‘waarschijnlijk een professoraat aan een der hogescholen niet zijn ontgaan. Of hij zou benoemd zijn als bibliothecaris te Leiden, een betrekking

9 In zijn Overijsselse periode zijn verder verschenen: *Het Rotterdamsche oproer van 1690* en *Het dagboek van Everhard Bronckhorst* – een hoogleraar rechten te Leiden 1587-1621. Het dagboek van Bronckhorst verschijnt in de Overijsselsche Almanak. Ook is er een brief aan Willem Jan Cornelis van Hasselt bewaard gebleven.

10 De gewenste groei van het aantal studenten blijft echter uit. Als in 1865 de 6-jarige HBS met haar lessen begint vermindert de betekenis van het Atheneum. In 1878 sluit zij haar poorten.

die hij begeerde, en waarvoor hij den uitstekendsten aanleg had.’
In mei 1847 neemt de familie afscheid van Deventer en de grote kring belangstellende vrienden.

Onder potatoren

In Rotterdam brengt Mees menig uur aan de rechtbank door. Met hem heeft men een aartsvijand van bedwelvende dranken binnen gehaald. Hij meent zonder overdrijving dat zeven van de tien strafzaken aan drank zijn te wijten. Voortdurend tekent hij dan ook het woord ‘potator’ – drinker – in zijn dagboek aan.

Tot 1855, wanneer zijn moeder overlijdt, gaat hij vaak even bij haar langs. Mari Johan gaat wel eens mee en hoort dan verwonderd hoe zijn grootmoeder vader aanspreekt met ‘kind’ of ‘Goris’ en hem uit de kast een ‘kussentje’ geeft voor de hoest. Thuis is het personeelsbestand verder uitgebreid met ‘Piet de tuinder’ en ‘Kornelis de koetsier’.

In 1853 wordt het zestiende kind geboren. ‘Hij ziet er gezond en sterk uit. Waar plaats voor 11 is, kan ook het 12de zijn.’ Deze nuchtere constatering markeert tevens het einde van zijn dagboek.

Luide toejuichingen

Zijn historische studie zet hij ondertussen voort. In de periode 1851-1865 verschijnen de vijftien afleveringen van zijn *Historische atlas van Noord-Nederland vanaf de XVIe eeuw tot op heden*.

De Koninklijke Academie van Wetenschappen benoemt hem tot haar lid en de Utrechtse Hogeschool tot doctor in de letteren ‘honoris causa’.

Als vijftig jaar na de Franse tijd de herkegen onafhankelijkheid wordt gevierd en herdacht houdt Mees voor de talrijk opgekomen leden van het Rotterdams Leeskabinet twee lezingen

over de betekenis van de staatsman Gijsbert Karel van Hogendorp. Na afloop vallen hem ‘luide toejuichingen’ ten deel. Van hem is ook de eerste gedachte uitgegaan om voor deze libertijn een standbeeld op te richten. Dat het onderwijs hem nog steeds na aan het hart ligt blijkt onder meer uit zijn voorzitterschap van de plaatselijke schoolcommissie en zijn adres aan de Tweede Kamer over de wijziging van de Wet op het lager onderwijs.

Oude dag

In 1866 wordt Mees vice-president bij de rechtbank. Als in 1874 de arrondissementsrechtbanken worden ontbonden wordt hij, zeventigplusser, niet herbenoemd. Hij zal het niet betreurd hebben, want hij blijft tot zijn dood in het genot van zijn volle traktement. En de vrij gekomen tijd besteedt hij aan studie. Mees is – ook maatschappelijk – op literair en historisch gebied actief en laat nog verschillende werken en (soms verbeterde en aangevulde) heruitgaven het licht zien.¹¹

De kinderen zijn al lang uit huis. Ze hebben verschillende beroepen gekozen. Zo werd Rudolf Adriaan koopman en secretaris-generaal van Zwitserland in Yokohama, terwijl Mari

11 O.a. Een vertaling van W.H. Prescott ‘s Zeden, gewoonten en regeringsvorm in Peru voor de komst der Spanjaarden; Voorlezing over Bilderdijk’s denk- en handelwijze tot de politieke gebeurtenissen van zijnen leeftijd; Gregorius Mees (predikant te Rotterdam in de XVIIe eeuw) en zijn gezin. 1631-1694 (voor de familie: 1851) – zijn voorvader! –; Het leven van Benjamin Franklin : een geschenk voor jongelieden; ten voorbeeld hoe men door eigen vlijt en deugd tot rijkdom en aanzien kan geraken; Vergelijking van den tegenwoordigen met den vroegeren Nederlandschen prozastijl : toespraak; Lieuwe van Aitzema in Nederland [1600-1779]; De Fransche heerschappij in ons vaderland en de verlossing daarvan in 1813. (1863). Over de politieke verdraagzaamheid van eenige onzer dichters in de 17^e eeuw; Eenvoudige levensschets van Gijsbert Karel graaf van Hogendorp.

Johan predikant is geworden. Op de verschillende familiefeesten, groene, zilveren, gouden bruiloften, is hij met zijn geestige toaſten, aardige verſjes en ſchat aan hiſtorische herinneringen altijd het middelpunt.

De oude dag komt met gebreken. Maar van een trager denkvermogen en van uitgedoofde geestdrift is bij de 78-jarige geen ſprake. Wel kent hij zijn ſombere dagen. Geen wonder; van hun zestiën kinderen zijn er negen overleden. Maar ſtudie, godsdienst en bovenal de liefde voor zijn vrouw hebben hem er ſteeds bovenop gehouden.

Op een van de verjaardagen van hun huwelijk zingt hij Sara toe:

Veel was er te lijden,
Veel was er te ſtrijden,
Veel onspoed en ſmart;
Maar ook veel te loven
Voor zegen van Boven
Voor balsem in 't hart.

Wat leed er ook griede,
Bewaard bleef de liefde
En hecht bleef de band;
Kom! 't hoofd dan geheven
Ons lot zonder beven
Geſteld in Gods hand.

Zijn dood verrast zijn naaſten toch nog op 11 januari 1883. Vier dagen later heeft op Crooswijk de ter aarde beſtelling plaats. De N.R. Courant doet er verſlag van: 'Deputatiën uit rechterlijke en andere collegies en commiſſiën wachtten den ſtoet ter begraafplaats op, waar zich het beſtuur van de eerſte ſectie van het Metalen kruis bevond, waarvan het eereteken op het rouwkleed was gehecht, dat de baar bedekte. Kleinkinderen van de onſlapene legden aan de geopende groeve een immortellenkrans op de kiſt, die daarop in de groeve werd nedergelaten.'

Dominee Mari Johan, zijn zoon, dankte de belangſtellenden en 'bracht met innige erkentelijkheid hulde voor al hetgeen hij met zoveel liefde voor de zijnen is geweest.'

Sara kwam het ſmartelijk verlies niet te boven weten we van Mari Johan. 'Mijne beſte moeder overleed op 6 September 1886.' Enkele jaren later zou Mari 'alleen voor de familie' een uitgebreide en fraaie ſchets van het leven en werken van zijn vader ſchrijven.

Bronnen:

Genealogie: Parenteel van Joris Mees. J. C. G. Boot. *Levensſchets van Mr. G. Mees* Az. In: Jaarboek der Kon. Akad. Van Wetensch. 1883.

Mari Johan Mees. *Mr. Gregorius Mees in zijn leven en werken geſchetst*. Haarlem 1889. Mari baseert zich mede op de levensſchets gemaakt door prof. Boot. In de ſchets o.a. een liſt van Gregorius Mees geſchriſten en zijn portret. Mari Johan maakt o.a. gebruik van het dagboek van zijn vader dat loopt van 29-7-1829 tot en met 24-4-1853.

J.C. van Slee. *De illustre School te Deventer 1630-1878: hare geſchiedenis, hoogleeraren en ſtudenten, met bijvoeging van het Album Studiosorum / door J.C. van Slee*. 's-Gravenhage : Martinus Nijhoff, 1916.

Wierſum over *Gregorius Mees* in: *Nieuw Biografisch Woordenboek*. Deel IV, 962.

HOOFDARTIKEL

Schokland

Gregorius Adriaanszoon Mees

De getallen in de tekstkolommen (268 t/m 330) zijn de folionummers uit de betreffende editie uit 1847 van de Overijsselse Almanak.

Onder de wezenlijk merkwaardige plaatsen van Overijssel behoort voorzeker het enige eiland van dat gewest – Schokland. Wie ons een geschiedenis daarvan zou kunnen geven, zou onze warme dank verdienen. Maar Dumbar heeft het reeds gezegd¹: “de oude historie van Schokland is duister.” Ja! wel duister, want als we die aan het licht zouden brengen zou dat de beantwoording van de belangrijkste vragen over de vroege toestand van onze bodem met zich brengen. Die honderden gissingen van Junius, Cluverius, Pontanus, Alting, Kluit, Bent enz. over de loop der rivieren,

¹ Teg. Staat van Overijssel IV, 1ste stuk bl. 182.

de Rijnmonden, de grootte van het meer Flevo, zouden voor zekerheid plaats maken. Schokland ligt in die Zuiderzee, over welke de ijverige Scheltema² licht trachtte te verspreiden. De mist der eeuwen hing te zwaar en te dik; niet meer kon hij doen, dan een plekje hier en daar

268

te vertonen, zonder ons een gezond denkbeeld van het geheel te geven. Met verlangen zie ik het vervolg tegemoet van de “Aloude staat en geschiedenis des Vaderlands” door

² Mengelwerk, VIde deel, 2de st. bl. 53 tot 100

Dr. Acker Stratingh³ die “natuurkunde met de oudheid- en geschiedkunde verenigt” als hij over de wateren en hun voormalige loop zal handelen. Belangrijke vragen, ook omtrent ons eiland, zullen dan vermeld en wellicht opgelost worden. De eerste is: was het een gedeelte van het eiland Flevo? De grote Abraham Ortelius⁴ meent, dat dit Flevo ter plaatse van het tegenwoordige Urk en Schokland gezocht moet worden, hetgeen door Cluverius verworpen wordt, die het op het tegenwoordige Breezand zoekt⁵, terwijl Junius er Vlieland voor houdt. Cluver baseert zich op de woorden van Mela⁶, schrijver uit de eerste eeuw van onze jaartelling. „Rhenus ... ripis longe et late recedentibus, jam non amnis, sed ingens lacus, ubi campos implevit, Flevo dicitur, ejusdemque nominis insulam amplexos, fit iterum arctior, iterumque fluvius emittitur”;

269

daar deze hier, volgens Cluver, verzekert “dat het meer eerst wijd en zijd de velden overlopen heeft en kort daarna bij het omringen van het eiland weer nauwer geworden is, en als een rivier in zee uitgestort geweest

3 Gron. 1846. Het eerste stuk gaat over de bodem en munt uit door duidelijke voorstelling, zonder omhaal van woorden.

4 Zie Cluverius, over de drie uitlopen van de Rijn, 's Hage 1709, II, 264.

5 Men weet, dat deze zandbank tussen het eiland Texel en de Friese kust ligt; dus niet in de eigenlijke Zuiderzee.

6 L. III, cap. 2, de Situ orbis.

is.” Ik voor mij zie niet, dat die plaats van Mela tegen Ortelius ingaat. De eenvoudige zin kan deze zijn: de Rijn wordt een meer, Flevo genaamd; omvat een eiland met dezelfde naam; wordt nauwer en mondt weer als een rivier uit in zee. – Alting⁷ volgt de opvatting van Ortelius. Wagenaar doet dat ook, als hij op zijn kaartje het eiland Flevo in het meer van die naam plaatst. Maar de nieuwere studies, van Engelberts⁸, Arend⁹ en Van Lennepe¹⁰ schuiven het weer noordelijker op. De redenen, die eerstgenoemde¹¹ opgeeft, komen met die van Cluver overeen, dat namelijk Mela bedoelt dat het eiland niet in het meer gelegen heeft, maar een weinig lager (dat is noordelijker) door de rivier gevormd werd. De twee laatsten hebben Engelberts wellicht hierin gevolgd; terwijl Scheltema¹² het eiland Flevo weer meer naar het westen plaatst, als hij zegt:

270

“hetwelk genoegzaam zeker heeft gelegen, waar thans de plaat, het Enkhuizerzand, op de kaart is aangewezen.” – Ziedaar dus vier meningen: Flevo is het Breezand–Flevo is Vlieland – Flevo is Urk en Schokland – Flevo is het Enkhuizerzand. Volgt men nu de

7 Notit. Germ. Inf. voce Insula Flevo.

8 Aloude Staat.

9 Geschiedenis des Vaderl.

10 Vaderl. Gesch.

11 Al. St. I. 105.

12 Mengelw. 1.1. bl. 70

opvatting van Ortelius, Wagenaar en Alting, dan zou Schokland een gedeelte van het eiland Flevo hebben uitgemaakt; een gedeelte – want men stelt zeker dat Urk aan Schokland gehecht is geweest¹³. Laat ons zien, wat hieromtrent de overlevering en de gesteldheid van de bodem der Zuiderzee ons leren. Sommige schippers en bewoners, zowel van Urk als Schokland verhaalden mij, dat beide eilanden verenigd waren geweest; anderen, dat er niet meer scheiding tussen geweest was dan de lengte van een koek¹⁴. En in 1839 waren er nog oude eilanders, die van hun ouders hadden horen verhalen, dat men zover zuid- en zuidwestwaarts zijn hooi ging halen, dat men slechts twee voer, of een wagen met paard bespannen, op één dag kon thuis brengen. – Iedereen mag daarvan vinden wat hij wil

271

Het volgende berust op feiten. Bewesten Emmeloord (de noordelijke buurt van Schokland) hebben, in 1802, enige lieden, op de drooggelopen bodem der zee, een dubbele rij onder-einden van bommen gezien. En in de Franse tijd is bij het maken van wat paalwerk, bij het opraven in het land, een soort van rijweg gevonden, van houtgemaakt. De weg was, naar men mij bericht, gevuld of gedekt met houten paalstompen¹⁵. Daar echter van de richting van die weg niets naders bekend is, zou het gewaagd zijn hieruit enige gevolgtrekking af te leiden. Belangrijker is dit. Tussen Schokland en Urk, op 2/3 van Schokland en 1/3

13 Wagenaar, Tegenw. Staat der Ned. VIII. 629. Dumber, Teg. St. v. Ov. 1.1.

14 Ook zou in een oud boekje getiteld: Christelijke Zeevaart, in de watervloed van 1825 weggeraakt, vermeld geweest zijn, dat Urk *zeer nabij* Schokland was gelegen.

15 De verhalen is daar aannemer van die werken, dus ooggetuige.

van Urk, is een plaats in zee algemeen onder de naam van het kerkhof bekend. Nog heden zijn er muren drie voet boven de bodem der zee door een 80-jarige, onlangs overleden man, volgens zijn zeggen, bij laag water gezien¹⁶; en dat men hier tevens aan een kerk moet denken, wordt hoogst waarschijnlijk. Op Schokland leeft thans Bruin

272

Visser, wiens vader, in 1842 op de leeftijd van 91 jaar is overleden. Deze grijsaard was voor 70 jaren (dat is omtrent 1772) met zijn visschuit over het kerkhof gevaren, en had toen in zijn netten een kerkkandelaar, van welk metaal wordt niet gemeld, gevonden, en dezelfde man getuigde, dat de heden nog in de roomse kerk op Emmeloord aanwezige doopvont van daar gehaald was.

De vissers, die op dit kerkhof dikwijls hun netten gescheurd hebben, vermijden het zorgvuldig. Ten bewijze dat die plaats in ieder geval aan Schokland is gehecht geweest, kan strekken, dat tussen het eiland en dat kerkhof, vlak bij het eerstgenoemde, een streep in zee begint van 30 ellen breed, uit een kleine soort van kei- of bakstenen bestaande en door de vissers een straatweg genoemd, die in de richting van het kerkhof ver in zee loopt¹⁷.

16 F. Halma, Tooneel, voce Emmeloordt, zegt met wat overdrijving: In oude tijden was het een Rijn-eiland, nu maar een snippertje daarvan uit de Zuiderzee uitkijkende. De schippers worden in de zomer, bij stil weer daar langs varende, in het schuiven, *stenen en straten* gewaar; een duidelijk blijkt dat de mensen weleer hebben gegaan, daar waar de vissen nu zwemmen.

17 De overlevering voegt hier weer aan toe, dat kerk en kerkhof tot een dorp de Nagel genaamd zouden behoord hebben. Die naam wordt heden nog gegeven aan die plaats tussen Urk en Schokland, waar de zee op het diepste is.

Schokland, hetzij verenigd met Urk, hetzij gescheiden, aan de vaste wal gehecht geweest moet zijn. Dit zou blijken uit de naam Emmeloord of Emmelwaerde, hetgeen waard aan de Eem betekent. De Eem, die volgens die opvatting vroeger een tak van de Rijn was, zou thans weggespoelde landen hebben doorsneden en ook het toen vaste land van Schokland. Tot versterking van die mening zou men nog kunnen aanvoeren, dat, naar men zegt, er bij laag water, een straatweg gezien is, lopende van de Lemmer in de richting van Emmeloord, alwaar de vissers hun kubstaken niet kunnen steken¹⁹, en dat van de Kuinre af naar Emmeloord, tot ruim half weg, een harde grond ligt, naar gissing 30 el breed is. Deze bewijzen voor vasthechting aan de kust

18 De schrijver van de Proeve over de ouden loop van de Eem (Dhr. Van Asch v. Wijk), Utr. 1832, bl. 36. Ook Dumber 1.1. "Het komt ons hoogstwaarschijnlijk voor, dat het (Schokland) te voren met Urk niet meer dan een eiland heeft uitgemaakt en dat dit eiland, in nog vroegere tijden aan Overijssel heeft vastgezet." Zie ook Over. Alm. voor 1838, bl. 66, waar, als gissing evenwel, door P. C. Molhuijsen opgegeven wordt, dat Urk in de 10e eeuw nog aan de vaste wal gehecht geweest zou zijn. Ook Wagenaar Beschr.v. Amst. folio III. 86, mede als conjectuur.

19 De aal wordt gewoonlijk gevangen door een lange stok of staak enige voeten, 3 à 4, schuin in de moddergrond van de zee te steken. Die staak woelt dan vanzelf meer en meer vast. Daaraan wordt, door middel van een touw, een mandenkorf gehangen (kub genaamd), zo laag dat die kub een handbreed van de grond is. Die visserij vereist wegens het schrandere instinct van de paling veel zorg, daar deze b.v. alles schijnt te mijden, waar de reuk van roggebrood of teer aan is. Men dient ook nauwkeurig op de bodem, waar men de staken plaatst, acht te geven: vandaar dat de kubvissers zo bijzonder goed de grond der Zuiderzee kennen; en dat de bovenstaande berichten, in de tekst, veel van hen afkomstig, voor juist mogen gehouden worden.

van Overijssel of Friesland schijnen mij toch zeer gebrekkig toe. De naam Emmeloord, gelijk we later zien zullen, zegt zeer weinig, en die wegen en harde gronden brengen niet veel verder dan de zekerheid, dat de vaste kust zich veel dieper in zee heeft uitgestrekt.²⁰ Meer waarschijnlijkheid heeft voor mij de aaneenhechting van Urk en Schokland, daar en de overlevering en de toestand van de bodem der zee hiervoor schijnen te pleiten. Dumber meent de vereniging van beide eilanden te kunnen bewijzen, door te stellen dat de vroegere benaming van Schokland, Emelwaarde namelijk, niet eerder dan in de 14de eeuw voorkomt, en dat in oude tijden alles onder de benaming van Urk begrepen schijnt te zijn geweest. Men ziet, *volkomen* zekerheid is hier niet,

en wie zou haar vragen als wij over landstreken handelen, die gestadig aan de woede der golven prijsgegeven, nog dagelijks van gedaante veranderen? Het denkbeeld van één eiland voor de twee, lacht mij echter steeds toe, vooral omdat ik dan volkomen weg met mijn eiland Flevo weet. Vraagt men: bestaat er dan geen herinnering

20 Een sage van de aaneenhechting met de vaste kust is thans noch op Urk noch op Schokland. De Racer, Over. Ged. II. 79, beroept zich op overlevering, doch ik vind dit niet bevestigd. "De oude overlevering", zegt hij, "dat Urk weleer geen eiland is geweest en dat de schippers met hun bomen een straat van Vollenhove naar Urk, dus ook naar Schokland zouden weten te voelen, schijnt door het voorverhaalde te worden bevestigd." Dat voorverhaalde bestaat hierin: "dat, in een brief van 968, Urk voorkomt als een gehucht of mark in de landstreek Salon, welk gedeelte van het oude Salland in de Zuiderzee is bedolven." Men kan hier met Wagenaar, Amst. III 86 eenvoudig stellen, dat het gebied van Salland zich over het eiland heeft uitgestrekt.

van die afscheiding door de baren der Zuiderzee? dan is het antwoord: die afscheidingen geschieden langzaam. Eerst wordt de plek, waar later golven zouden spoelen, drassig, dan van tijd tot tijd overstroomd en weer eens droog; uiteindelijk komt het land niet weer boven, het wordt al meer weggeslagen en de afzondering gaat zo ongemerkt, dat er geen tijdstip voor aan te wijzen is. Gelijk wij weten heerst dezelfde onzekerheid ten opzichte van de kloof tussen Enkhuizen en Stavoren. Laat ons thans een, zeker nog wankel, stap op historische bodem wagen, en zien aan welke Heren Schokland gehoorzaamd heeft. Als wij in aanmerking nemen, dat Urk en Emelwaarde (de vroegere naam van Schokland) in later tijd steeds verenigd voorkomen, *of* om de vroegere aaneenhechting *of* omdat ze zeer nabij elkander lagen, en wij vinden beschikkingen omtrent Urk, zonder dat Emelwaarde daarbij uitdrukkelijk genoemd wordt, zou men het waarschijnlijk kunnen achten, dat het laatste in het lot van Urk gedeeld heeft. In die veronderstelling dan vinden wij een

276

zijdelingse vermelding van ons eiland in 958. Otto de Grote schenkt²¹, in dat jaar, aan de Abdij van Elten, die door Graaf Wichman gebouwd en begiftigd was, in volle eigendom, zowel wat Wichman als leen heeft, als dat wat de Keizer zelf als eigendom heeft, in het gebied van Urch, in het landschap Salland, met slaven van beiderlei geslacht, gebouwen, landen, bebouwd en onbebouwd, weiden, beemden, bossen, wateren, watergangen en inkomsten. Daarenboven, hetgeen

21 Zie het diploma bij Matth. Anal. (^{46c}) III. 454 aangehaald bij Wagenaar, Amst. I. I. waar deze ten onrechte het woord *opdragen* bezigt. Oprichting geschiedt als ik mijn goed aan een Heer opdraag en het van hem weer ter leen ontvang. Zie ook het Charter bij Mieris I. 45.

dezelfde Graaf in leen, de Keizer in eigendom bezit, in Nardinland en hetgeen in 't graafschap Hameland tot de schatkist behoort. Aan die opsomming van bebouwde landen, bossen enz. zien wij, dat het een welvarend en boomrijk landschap was. En hoezeer die vermelding van pascua, prata enz. wel een soort van formulier in de akten van die dagen is, kunnen we hier toch niet aan een klein naakt eilandje in de Zuiderzee denken. Die goederen schijnen meer dan 300 jaar in het bezit der Abdij van Elten te zijn gebleven, want in 1280 staat de toenmalige Abdis, aan graaf Floris V van Holland af hetgeen de Abdij in Nardingerlant bezat, tegen een jaarlijkse rente. Hier is

277

nu enkel sprake van de goederen in Naardingerland, doch daar wij weldra Urk en dan voor 't eerst Emelwaarde (Schokland) als aan de graaflijkheid van Holland behorende gemeld zien, is het waarschijnlijk dat in 1280 de Abdij van Elten ook die eilanden aan Floris V heeft afgestaan. In 1304²² immers ontvangt Roderich van Voerst, van Hertog Albrecht van Holland, dat wat zijn vader van de graaflijkheid placht te houden, dat is Orc, Emelwaarde enz., "welk leen hem mijn heere verlijd heeft". Daar de vader van Roderic, de in de geschiedenis bekende Zweder van Voorst en Keppel, dit leen reeds bezeten had, brengt ons dit reeds terug in het vroegere gedeelte der 14de eeuw; en dus niet ver van de tijd van Floris V²³. Urk en Emelwaard zijn dan

22 Mieris Gr. Chb. III 170.

23 Het is dus onnauwkeurig als Van der Aa Aardr. Woordenb. onder het lemma Emmeloord, bl. 179 zegt: verschillende bijzondere Heren hebben het gebied over Emmeloord gehad. De oudste dien men heeft kunnen vinden is geweest Heer Herman van Kuinre, die er in 't jaar 1445 Heer van was.

in de 14de eeuw aan 't Gelders geslacht Van Voorst gekomen.

Nu ontmoeten ons twee Charters, waarvan de inhoud volgens Wagenaar²⁴ luidt: “In een brief van graaf Willem VI van den achtste februari van het jaar 1407 (1408) leest men, dat beide Urk en Emmeloord, toen Emelwairde genaamd, altijd ter leen ge-

278

houden waren van de Graven van Holland. Urk, aan de zuidzijde van de kerk, toen die Delft genaamd, en half Emelwairde, welk in bezit was van Derk van Zwieten, werd toen aan Johanna, vrouwe Van Voorst en Keppel, toegewezen. Maar in het jaar 1412 werd Herman van Kuinder, door dezelfde graaf, verlijd met de Heerlijkheid van Urk ende van Emelwairde, die zijn vader, ook Herman van Kuinder genaamd, daarvóór bezeten en aan Dirk van Zwieten opgedragen had. Otto van Asperen, Heer Van Voorst, en Johanna, zijn echtgenote, stonden toen het recht af van dat zij op Urk en Emmeloord hadden en hun nog in het jaar 1408, opgedragen was.

Vergis ik mij niet, dan is dit niet zeer duidelijk, vooral door dat verkeerd gebezigde *opdragen*, als er van ter leen geven gesproken wordt. Ik stel mij de zaak dus voor. De Heerlijkheden Urk en Emelwairde waren in het bezit der Heren van Voorst. Hertog Albrecht van Holland was gestorven in 1404. Willem VI, zijn zoon, was hem opgevolgd. Voor hem verschijnen, op 8 februari 1407, Otto van Asperen, Heer van Voorst (als voogd over zijn vrouw, Johanna vrouwe van Voorst en Keppel) en Dirk van Zwieten, een ridder die in bezit was van een deel van Urk en half Emelwairde.

24 Amsterd. bl. 86. 24

Van Voorst begeerde in het bezit hersteld te worden van die leengoederen, en bij vonnis

279

van de Graaf en zijn leenmannen werden zij toegewezen aan de Vrouwe van Voorst. Maar hoe komt die Dirk van Zwieten aan dat bezit? De volgende brief van 6 april 1412 verspreidt er enig licht over. Daarbij staat Heer Dirk van Zwieten de heerlijkheden van Urk en Emelwairde (nu in hun geheel) aan Graaf Willem VI gaf, met rente en toebehoren, zoals hij die van Graaf Herman van Kuinre verkregen had. Graaf Herman hield die te leen van de Graaf. Deze beleent nu de zoon van die Herman, ook Herman van Kuinre genaamd, met die goederen. Men moet in 't oog houden, dat in 1407 Otto van Asperen als voogd voor zijn vrouw optreedt, niet uit eigen hoofde. Denklijk zal dus de mannelijke lijn van Van Voorst, althans de tak die deze leengoederen bezat, uitgestorven zijn en zo kwamen de goederen in handen van een vrouw. Herman van Kuinre, wiens bezittingen dicht bij Urk en Emelwairde lagen²⁵, kan wellicht tegen de nieuwe Graaf gezegd hebben, dat die bezittingen als mannenleen terugvielen in de Grafelijkheid, of er kan felonie²⁶ gepleegd zijn door de Van Voorsten, en om die reden werd hun leen verbeurd verklaard. – Zeker is het dat

25 Men dient te denken aan de boven elke twijfel verheven bewijzen voor de grotere uitgestrektheid van de vaste kust in de tegenwoordige Zuiderzee.

26 Ontrouw, verraad, openbaring van geheimen enz. door de Leenman, jegens de Leenheer gepleegd.

de Heer van Kuinre er mee beleend werd. Hij gaf, zoals zeer gewoon was, die goederen weer in achterleen aan Dirk van Zwieten. In 1407 waren Willem VI en zijn Leenmannen van oordeel, dat de Heren van Voorst “in der oudste lienweren syn en dier lienweer niet wtgegaen en syn”²⁷ en nu worden zij (of liever de vrouwe Van Voorst) in ’t bezit gesteld²⁸. Die achterleenman Dirk van Zwieten schijnt zich zo gemakkelijk niet te hebben laten onteigenen, want vijf jaar later was hij nog in bezit en draagt nu eerst, 6 april 1412²⁹, de gemelde heerlijkheden aan Graaf Willem VI op, en wel ten behoeve van Herman van Kuinre, en niet van de Van Voorsten. Waarschijnlijk heeft deze Herman van Kuinre nieuwe vertogen aan de Graaf gericht. De zaak werd althans opnieuw aan het oordeel van de Graaf en zijn Leenmannen onderworpen, met als gevolg dat 31 juli 1412 de vrouwe van Voorst haar landgoederen, een deel van Urk en half Emelwairde bevattende, aan Graaf Willem VI opdroeg, en wel ten behoeve van Herman van Kuinre. „Zij verteech

27 Mieris IV. 48. Were is bezitting. De oudste lienwere is hier het oudste bezit.

28 Volgens de woorden van het Charter, “dat die vrouwe van Voerst voorscreven in desen liengoeden, dair si om twisten, mit recht wesen sal ende Heere Dirk van Zwieten dair wt.”

29 Mieris, IV, 196. Zodanige afstand van Leen heette insgelijks opdracht. Zie aant. I op bl. 276.

(d.i. stond die af) dair op, als onze Manne wysden dat recht was”³⁰. Hoe lang de Kuinres in het leenbezit van Urk en Emelwairde gebleven zijn, weet ik niet. In 1417, toen Jacoba gravin was geworden en er dus een leenverheffing plaats moest hebben, daar er een nieuwe Leenheer (hier Leenvrouw) optrad, beleent vrouwe Jacoba dezelfde Herman met de “heerliche de van Oerck ende van Ewelwerde, gelijk hij die van haren lieven Here ende Vader, zaliger gedachten, te leen te houden plach”³¹. In 1470 vinden wij het leen weer teruggevallen aan de Graaf. Op basis van aantekeningen vermeldt Brandt³², dat Karel de Stoute aan Gerrit Entzoon, burgemeester van Enkhuizen, de eilanden van Urk met Ens en Emmeloort schonk. De eilanders zullen onder hem hun gouden eeuw beleefd hebben, want toen Karel, enige tijd later, de nieuwe Heer vroeg: “Wel, hoe is het al, mijn knecht, hebt gij al wat ontvangen van de plaatsen die ik u geschonken heb?” gaf Gerrit Entzoon ten antwoord: “Zou ik, Heer! van deze arme luiden, die in droefheid gezeten zijn, en daar ik mij over erbarm, iets nemen? dat zij verre.” Kort duurde zijn beheer. Wagenaar immers bericht ons, gevonden te hebben, dat, voor ’t

30 Mieris IV. 210.

31 Mieris IV. 428.

32 Hist. van Enkhuizen, Hoom 1747, bl. 39.

einde der 15de eeuw de heerlijkheden in handen van 't Utrechtse geslacht Zoudenbalch waren gekomen³³. Na de Zoudenbalchen, die in 1576 nog in 't bezit waren der heerlijkheden, kwamen deze aan 't Huis Van der Werve, van welk geslacht de stad Amsterdam die in 1660 heeft gekocht, te weten Urk en Emmeloord, maar daarom niet het gehele eiland, later Schokland genaamd. Het zuidelijk deel namelijk, Ens geheten, behoorde toen aan Overijssel. Wanneer is nu dit zuidelijk deel aan onze Provincie gekomen? Ik vrees, dat in de resolutiën van Ridderschap en Steden er niets van te vinden zal zijn, daar de nauwkeurige Dumbar hieromtrent niets bericht heeft. Ten tijde van Karel de Stoute, 1470, behoorde Schokland geheel aan de graaflijkheid van Holland, aangezien ook 't zuidelijk deel of Ens aan de Enkhuizer Burgemeester wordt geschonken. Ruim een eeuw later was dat gedeelte stellig in het bezit van Overijssel,

De schenking aan Entzoon is niet overeen te brengen met de noot van Buchelius op Beka p.60, waar hij, na gezegd te hebben dat de Graven van de Kuinder muntrecht bezaten, laat volgen: quorum posteri insulas Urkium et Emeloweertiam ... Soudenbalchiis

³³ Amst. III. 87. Een deftige, zeer bekende familie. Van der Aa 11 zegt onjuist, "ook heeft men bescheid van zekere Heer Gerrit Loudenbalch, woonachtig geweest te Utrecht."

reliquerunt, tenzij Karel de Stoute de Kuinders, na dood of afstand van Entzoon, in 't leen hersteld heeft.

daar de Staten van dat gewest in 1585 de inwoners hun schattingen verlichten. – Sedert die tijd bleef de noordelijke helft aan de stad Amsterdam, die het echter als leenman der Staten van Holland bezat. De Amsterdamse regering immers stelde een Ambachts- of Sterfheer aan, die door de Staten van Holland verlijd werd met de heerlijkheden. Het gerecht van dat noorderdeel bestond uit een Schout en vijf Burgemeesters, van welke 't ene jaar drie, 't andere twee aftraden. Het hoog gerecht was bij de Ambachtsheer, die de Schout en Burgemeesters over criminele zaken kwamen raadplegen³⁴. Het zuidelijk deel of Ens, aan Overijssel behorend, werd bestuurd als het platteland en had een afzonderlijke Schout. Tevens waren er Burgemeesters, die voor onbepaalde tijd in hun posten bleven en dan anderen in hun plaats aanstelden. Een volslagen Aristocratie³⁵ dus op het kleine Ens. Het gevolg was als gewoonlijk. Zij matigden zich meer gezag aan dan de Drost van IJsselmuiden oordeelde te kunnen toestaan. En daar men zelfs zich niet hield aan de reglementen en plakkaten

³⁴ Wagen. Amst., en Teg. Staat 1.1. c.c.

³⁵ Kakistokratie noemde haar Schlözer, zegt W. Wachsmuth in zijn nieuw werk, das Zeitalter der Revol. I, 146. Leipz. 1846.

die aan de ingezetenen der Provincie werden voorgeschreven, stelden Ridderchap en Steden, in 1756, enige verordeningen

284

vast, die meer klem aan het gezag van de Drost en de Schout zouden geven.³⁶ Zo leefden, gedurende onze republiek, de inwoners van het eiland Schokland als een beeld (type) van het bont samenmengsel van onze gehele staatsinrichting. Op een klein territoir verschillende Heren en Rechten, hetgeen allerlei botsing veroorzaakte. De koop door Amsterdam in 1660 had tot reden, dat de bijzondere Heren van Urk en Schokland weinige inkomsten uit die eilanden haalden, en zich daarom niet veel aan het behoud ervan gelegen lieten zijn, hoewel men ze voor de zeevarenden van het uiterste belang oordeelde. Amsterdam schijnt toen het zuidelijk deel van Schokland ook gewenst te hebben, zonder het te kunnen verkrijgen. Toen volgden vele geschillen over het onderhoud van de beide delen. Het Hollandse of noordelijkste deel werd beter verzorgd dan 't zuiderdeel, en Overijssel vond zich in de 17de eeuw zo bezwaard met het onderhoud van Ens, dat het aan de Provincies Holland en Friesland voorstelde, wegens het belang dat ook deze er bij hadden, om in de kosten bij te dragen³⁷. – In 1710 gelukte dit en van iedere f 60,-, betaalde Holland er 18, Friesland 12, Overijssel 32.³⁸ Maar nu vorderde Holland enige tijd la-

285

ter, dat de Provincies Overijssel en Friesland aan de kosten van Emmeloord zouden bijdragen, anders

36 Dumbar op. cit. bl. 191.

37 Zie Bijlage I.

38 Er zal hier een kleine vergissing in de getallen zijn, maar Dumbar I. c. bl. 187 geeft ze nu eenmaal zo.

zou Holland het aandeel voor Ens verminderen. Dit had evenwel naar het schijnt geen gevolg. Als een voorbeeld van de gecompliceerde rechten en verplichtingen kan tevens dienen, dat Emmeloord, hoewel het Hollands was, jaarlijks aan Overijssel een som van f 7,- moest opbrengen, onder de naam van proclamatiegeld³⁹, en dat Holland f 100,- aan de predikant van het Overijsselse Ens betaalde.

Wie ten tijde van de Republiek op Schokland aankwam, merkte terstond dat het onder twee heren viel. Dwars door het eilandje liep een dijkje, de landscheiding geheten, hetgeen de grenzen van het gebied van hun Edel Mogende en dat van de Edel Groot Mogende afbakende. Een grens, de kleinste wellicht op de aardbodem; 3 minuten ongeveer zal haar uitgestrektheid bedragen hebben. Volgens de overlevering op Schokland zou over het onderhoud van dat dijkje een meningsverschil tussen de beide Mogendheden gerezen zijn, en daar de zee niet op de beslissing van dit pleit, over een punt uit het *ius gentium* (volkenrecht), verkoos te wachten, zou het zogenaamde, nog aanwezige gat door inspoeling van het buitenwater ontstaan zijn.

286

Maar zwaardere belangen dan de staatkundige verdeelden de Schokkers – de godsdienstige namelijk. Emmeloord was Katholiek, Ens Gereformeerd. Evenwel was op Emmeloord, behalve het Roomse bedehuis door een wereldlijk priester bediend, een Gereformeerde kerk, te weten in een bovenvertrek in het huis van de schoolmeester, waarin om de veertien dagen door de predikant van

39 Zó gering waren de middelen, dat de inwoners in 1757 van het opbrengen van dat weinige geld ontslagen trachtten te worden, maar dat was tevergeefs. Tot het herstel evenwel van hun in 1729 afgebrande woningen hadden de Staten van Overijssel edelmoedig bijgedragen.

Ens gepredikt moest worden. Daar echter niemand behalve de kosten en zijn vrouw protestants waren, bepaalde zijn auditorium zich tot die twee personen. Het doel schijnt geweest te zijn om de Emmeloorders tot de Gereformeerde kerk te brengen “maar niemand van hen wilde tot het gehoor komen, ja zij zeiden, hij (de predikant) mocht wel wegblijven, maar evenwel wilden ze hem zijn jaarlijkse traktement van 130 gulden graag geven”⁴⁰. In 1766 predikte hij niet meer op Emmeloord. Dat er meer nadrukkelijke, en ons thans zeer vreemd schijnende middelen gebezigd werden om de noordelijke Schokkers te bekeren, blijkt uit een op Ens aanwezig hervormd doop- en doodboek, waaruit mij het volgende werd medegedeeld. “Anno 1606, de 29ste Maart, het eerste kind van de Emmeloorders door mij Abraham Riet (Predikant op Ens) op de kerk aldaar gedoopt,

286

hetwelk de Heer en Mr. Jacob Hinlopen, Ambachtsheer van Urk en Emmeloord, wel streng heeft opgedragen, en dat in aanwezigheid van de Schout, en die Schout bevolen daarop te letten en bij ... (niet leesbaar) te straffen. De voorbeelden van dergelijke dopen vindt men tot 1735. – Omstreeks die tijd begon men dus mildere beginselen te volgen, hetgeen vrij goed overeenkomt met de overlevering op Schokland, die leert, dat ten tijde van de grootvader van een thans nog levend 100-jarig Roomsgezind persoon, de vergunning om zelf hun kinderen te

laten dopen weer aan de Katholieken verleend zou zijn⁴¹.

De grote wereldgebeurtenissen die, in het dertel Hof van Versailles voorbereid, in 1672 plaatsgrepen, hadden invloed op de positie van de Enser predikant. Kampen was in de macht van Lodewijk XIV, en Ens, dat tot de classis van die plaats behoorde, werd tijdelijk onder Amsterdam gebracht.

Bloei en verval van onze Republiek schijnen overigens

288

op Schokland niet veel uitwerking te hebben gehad. Steeds wordt er van ons eiland gewag gemaakt als van een arm en onbemiddeld plekje grond. Geschiedenis van de voorvallen op de bodem zelf zou wellicht niet zeer belangrijk zijn; maar ik mag er niet aan voorbijgaan, hoe de goede bewoners, in hun staatkundige gesteldheid, belangrijke veranderingen beleefden. Ook voor hen zou de tijd van eenheid en ondeelbaarheid aanbreken. Bij de Staatsregeling van 1798 werden de grenzen van de oude Provincies omver worpen, de Bataafse Republiek in acht departementen met nieuwe namen verdeeld en ringen en districten geschapen. De tweeherige toestand eindigde, volgens vooropgesteld plan, voor Schokland. Het nam rang in het departement van de Oude IJssel en behoorde tot de 4de ring en het 17de district van het hervormde Gemenebest. Met niet al te veel belangstelling zullen de Schokkers de wisseling der tijden

41 Dat het hier kinderen van roomsen gold, blijkt uit andere extracten, als: “den 24 Junij 1700 gedoopt Tijman, zoon van Andries Berends en Marretje Herens, zijnde papisten op Emmeloord, en aldaar gedoopt in presentie van wel 25 van die luiden.” Uit het in de tekst aangehaalde ziet men dat er *op* de kerk werd gedoopt, welke uitdrukking ook in een aantekening van 1735 voorkomt. Dit bevestigt dus hetgeen Halma zei, namelijk dat de kerk in een bovenvertrek gehouden werd.

40 Halma, Tooneel, in voce.

hebben aanschouwd en zich zeker geen denkbeeld hebben kunnen vormen, hoe in 1798 alléén, een Nationale Vergadering, een Constituerende Vergadering, een Wetgevend Lichaam des Bataafschen Volks, een Intermediair Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek en een Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen volks elkaar als in stormpas opvolgden. In 1801 kwam het Staatsbewind in de wereld en de Schokkers vernamen, dat de oude grenzen der Provincies, onder de naam van Departementen evenwel, hersteld waren.

289

Naar de kaarten te oordelen bleef het toen en onder het bestuur van de Raadpensionaris Schimmelpenninck tot Overijssel behoren. Dan blijkt, uit een nog bestaande missive, en ook van elders, dat de tweehorigheid in 1801 op nieuw aanving, want in 1804 was Emmeloord onder Holland, Ens onder Overijssel. – Toen deze eilanders kort daarop bericht werd, dat hun een Koning was geschonken, volgde weer op 2 september 1806 de tijding, dat hun staatkundige eenheid hersteld was en zij allen voortaan tot Overijssel zouden worden gerekend⁴². Nauwelijks hebben zij, zo zij het al gepoogd hebben, hun hulde aan de nieuwe Heer kunnen brengen, of zij werden Frans en ingelijfd in het 2de kanton van het 3de arrondissement van het Departement der Monden van de IJssel. Zo deelde het nederige Schokland in het lot van Europa en van Nederland, tot het in 1814 weer aan de Provincie Overijssel en wel in zijn geheel, werd toegewezen.

Thans ga ik over tot het schetsen van de tegenwoordige toestand van het eiland. De lezer gelieve zich, op een stormachtige winteravond, even

42 Volgens aanschrijving van het departementaal bestuur van Holland aan die van Emmeloord.

buiten Kampen te plaatsen en het oog noordwestwaarts te wenden: dan ontdekt hij, ver in zee, een flikkerend lichtje, dat zich uit het midden der baren verheft.

290

Het staat slechts een op paar uren afstand verwijderd, het is geen anderhalf uur van Kampereiland, maar somber en eenzaam ligt het daar, van de spattende golven omgeven, en als een goede windvlaag of een jachtsneeuw u naar binnen drijft, gevoelt gij medelijden met al wat in dat onherbergzaam oord leeft, een dubbel rantsoen van de bulderende Aeolusgaven [de wind-HSch] ontvangt en door het klotsende element van Neptunus [de zee-Hsch] gebeukt en geteisterd, op het punt schijnt erin begraven te worden. Maar het is niet altijd nacht, niet altijd is het winter. Wel nu! een zomertochtje bij de onbewolkte hemel van 1846 ondernomen. De Schokker beurtman zal u overvaren. Er waait een frisse koelte, maar reeds, eer gij het met zo veel zorg gekribde Keteldiep, eer gij die twee stenen armen ontvaren zijt, vindt gij dat de afstand niet meevalt. Eindelijk daar zijn we in volle zee, maar het zeil begint heen en weer te slaan, als werd het ongeduldig over het langzaam afnemende en nietige windje, dat ons traag, en soms geheel niet, doet voortkomen. De zee wordt meer en meer effen. Voor een ogenblik is het een lief, kalm gezicht, doch de zon heeft haar hoogste standpunt bereikt, gij vlucht in het vooronder, het is er weldra te eng en te benauwd: naar buiten dus; doch het is er niet veel koeler. De lange streep, waarop zich drie kleine groepjes even boven water vertonen, schijnt zich eerder te verwijderen dan nader te komen. Aan alle zaken komt echter een einde,

en zo wordt de streep wat dikker, in die groepjes erkent gij dicht samengepakte woningen, en gij moogt u verheugen, zo gij na 2 of 3 uren van sukkelen te midden van 't eiland aan wal wordt gezet. – Aan wal is hier een dichtelijke vrijheid van het proza. Het eerste wat gij ontmoet zijn palen; links palen, rechts palen; denk die weg, en er is geen Schokland meer. Dan het zal geregelder zijn de beschrijving aan te vangen niet in 't midden, maar aan 't begin en wel aan de Zuidpunt.

Van daar noordwaarts ziende ontwaart men de gehele lengte van het eiland, ruim 51 minuten gaans bedragende⁴³, de breedte zal omtrent 6 tot 3 minuten zijn. De ondergrond van het eiland bestaat merendeels uit veen, waarover een kleilaag van 1 a 1½ el dikte ligt⁴⁴. De bodem, waarop de buurten staan is volgens vroegere berichten⁴⁵ met koemest opgehoogd. Dat dit werkelijk zo placht te geschieden, is bewezen bij het graven van regenbakken, wanneer

men dicht opeengepakte koemest heeft gevonden.

De bescherming tegen de golven is op drie manieren ingericht. Men gelieve daarbij een oog op het kaartje te vestigen. Even ten westen van de vuurtoren aan de zuidpunt begint een zwaar kistpaalwerk, (zie fig. A.), bestaande uit twee evenwijdige rijen gesloten palen op een afstand van 1,80 el van elkaar, door gordingen en ankers verbonden en bevestigd. De kist

43 J. ter Pelkwijk, Beschrijving van Overijssels watersnood, Zwolle 1826, geeft dit zo op.

Van het zuideinde bij de vuurbaak tot aan de noordkant van Emmeloord rekent hij 4290 ellen. In een zeer goed geschreven artikel van het Ned. Magazijn 1839, bl. 122 leest men "de gehele lengte van het eiland is 4700 ellen."

Daarbij is de noordpunt boven Emmeloord waarschijnlijk meegerekend.

44 N. Magaz. 1. c.

45 Teg. St. v. Holl. VIII, 633.

tussen de beide paalregels is voor de gehele breedte gevuld, eerst met een laag bladriet, daarop brik en hierop een deklaag van Doornikse, Noordse of Drentse steen⁴⁶. Deze bevestiging loopt om de zuidpunt heen tot op de hoogte van de ruïne van de oude kerk. Dan begint een andere zeewering langs de oostkant tot naar en langs Emmeloord, waar zij de westkant der haven uitmaakt. Zij bestaat (zie fig. B.) hier uit een gesloten rij meest eiken palen (die beter dan grenen tegen de paalworm bestand zijn) van 4 tot 5 N. El lengte, naar mate van de diepte, van achteren met een gording verbonden en op

afstanden van 2 tot 2,50 el met ankers gesteund, die met twee ankerpalen in de grond bevestigd zijn. Op deze ankers ligt op schuinse klossen een loopplank van 44 duim breedte, door de Schokkers kistdam genaamd (zie fig. C). Achter dit paalwerk is een brikvulling (puin) aangebracht, rustende op een bed van bladriet⁴⁷. De derde zeewering begint ten noorden van Emmeloord en loopt langs de westzijde van het eiland tot zij het genoemde kistpaalwerk ontmoet. Tot in het jaar 1804 was de westzijde, waarover ik thans spreek, voor meer dan 2/3 met dergelijk kistpaalwerk beschut. In dat jaar en enige jaren daarna is door Ingenieur Pereboom een stenen dijk aangelegd, 30 à 40 ellen

46 Volgens het Ned. Mag. zou de strekkende el f 175,- kosten. Naar de Handleiding tot kennis der waterbouwkunde voor de kadetten enz. door Ingenieur D. J. Storm Buissing, Breda 1844, I, 382, zouden de kosten slechts f 130,- bedragen. Het kaartje is gevolgd naar dat in het eerstgenoemde werk. De overige tekeningen naar de Atlas die bij het tweede werk hoort.

47 De vernieuwing van dit paalwerk kost gemiddeld per strekkende el f 65,-, wanneer alles van eikenhout wordt genomen. Storm Buissing 1. c.

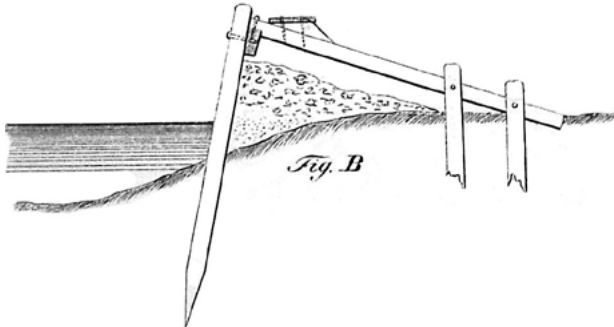
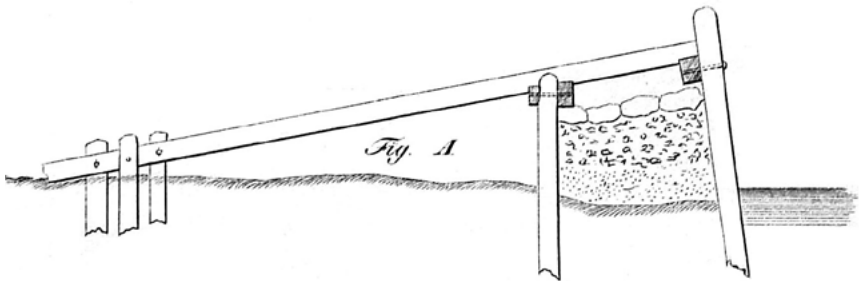
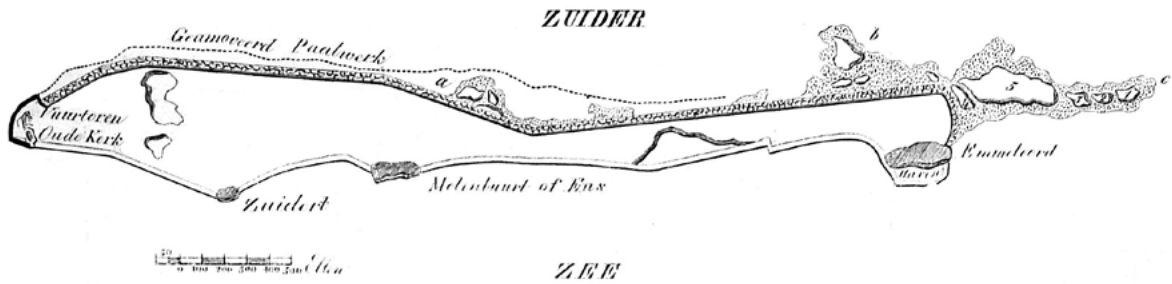
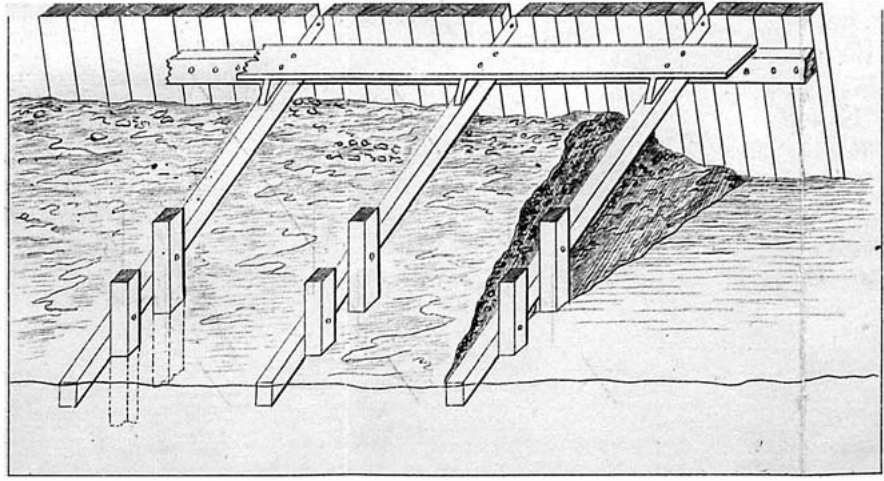

Fig. C

Figuren overgenomen uit de Overijsselse Almanak van 1847 besproken op de folio's 292 en 293.

binnenwaarts van dat paalwerk, hetwelk (in vervallen staat rakend), naar mate men met de zeedijk vorderde, is weggeruimd.⁴⁸ Als reden voor deze nieuwe aanleg wordt opgegeven⁴⁹, dat er door de staatkundige gebeurtenissen bezwaarlijk nieuw paalhout uit de noordelijke landen kon binnenkomen en de dijk meestal uit binnenlandse materialen kon worden gebouwd.

294

De dijk was ruim 2 el boven dagelijks water, dus volkomen geschikt ter beschutting van het daarachter liggende land. Aan de zeekant had de dijk, volgens sommigen, echter te veel steilte, drukte daardoor sterk op de onderliggende veengrond en had, bij het langzaam verdwijnen van de grond buitendijks, veel van de slag der zee te lijden.⁵⁰ Verzakking en wegslaan was er het gevolg van. Noodlottig was vooral de watervloed van 1825, die de dijk genoegzaam geheel slechte en vernietigde.

Men begon die in 1820 te vervangen door oeverwerk, 5 à 6 el breed, uit zware stenen samengesteld. Daar ook dit veel van de waterslag had te doorstaan, verlaagde men het van tijd tot tijd, zodat het nu niet meer dan ½ el boven dagelijks water ligt en op enkele plaatsen het land hoger is dan het oeverwerk, zoals op het zogenoemde Zand, tussen Ens en Emmeloord; op welke plaats het oeverwerk pas onlangs op nieuw verlaagd is. Het zal nu te bezien staan, of dat nog hoge land binnenkort af zal nemen of niet.

Voor iemand die niet in de waterbouwkunde ervaren is, is het zeer gewaagd hier te oordelen, meer nog

48 Op het kaartje ziet men door de stippen, aan de westzijde, de richting van die geamoveerde palenrij.

49 Nederl. Magaz. 1. c.

50 De buitensteenglooiing van de dijk was 3 op 1, met een kruinsbreedte van 3 voet en van daar de binnendorsering van 6 op 1 Rijnl. voet.

te veroordelen. Naar hetgeen ik zelf gezien heb en naar het mij

295

meegedeelde, zou men ten voordeel van dat lage oeverwerk het volgende kunnen zeggen.

De vroegere dijk was voor honderd jaren reeds⁵¹ zo gebrekkig, dat de inwoners, als zij een hoge vloed zagen opkomen, liever de dijk doorstaken om hun landen voor en schielijke overstroming te bewaren, waarna zij het water door duikers weer loosden.

De dijk veroorzaakte daarenboven ontzettende kosten. Men oordeelde dat het dan beter was om de zee niet langer te tergen, haar door het lage oeverwerk vrij toegang te geven en het land te laten overstromen, dan door doorbraak van de dijk te laten overstromen.

Belangrijke bedenkingen worden evenwel tegen het oeverwerk geopperd. Het beschermt alleen de kant van het land en waarborgt slechts de omtrek van Schokland zoals die nu bepaald is. De oppervlakte van het land zelf wordt aan de zee prijsgegeven, zodat, volgens het gevoelen van vele inwoners, na verloop van enige tijd, geen land meer over zal blijven, en het oeverwerk geheel op zichzelf zal staan; hetgeen nu reeds gebeuren zou, indien niet telkens de weggeslagen grond, dicht aan het oeverwerk gelegen, met uit het land genomen aarde weer werd aangevuld. Een ander nadeel werd gevreesd en heeft

296

zich reeds geopenbaard. De volle zee wordt, bij stevige westenwind, niet door het lage oeverwerk gebroken en beukt nu met al haar kracht de binnenzijde van de oostelijke palen, waardoor dikwijls planken worden weggeslagen. Zal men nu dat paalwerk om die reden moeten versterken, dan

51 Teg. St. van Holl. bl. 632.

zou daardoor het goedkopere van het oeverwerk, in vergelijking met de vroegere dijk, niet veel baten. Slaan wij nu een oog op het kaartje, dan zal de vrees der inwoners, dat hun gehele land water zal worden, niet geheel ongegrond voorkomen. Het vertoont de toestand in 1823. Men ziet dat toen reeds het eiland aanzienlijk versmald was, door de bevestiging zoveel binnenwaarts van de vroegere westelijke palenrij aan te leggen. Het brokje grond *a* achter Ens bestaat echter nog. Dat is niet het geval met *b* achter Emmeloord, dat geheel weg is. Van de noordelijkste punt *c* is het stukje 1, van enige treden in de omtrek, nog aanwezig. Van de overige vier stukjes is het grootste 5 nog voor de helft ongeveer over, terwijl de drie anderen 2, 3 en 4 geheel verdwenen zijn. En nu het land dat binnen de zeeeringen ligt!

Droevig is het om te zeggen: slechts aan de noord- en zuidpunt zijn enige bunders die, hoger liggende, veelal boven water zijn. Bij het overige is de uitspraak van Lucanus volkomen van toepassing. "Land en geen land, droog als de zee laag is, en water als

297

de zee hoog is"⁵². 't Is nog te gunstig. Bij het mooiste zomerweer stond ik bij Ens op de genoemde kistdam of

52 ...Litus dubium, quod terra fretumque
Vendicat alternis vicibus cum funditur iugens
Oceanus, vel cum refugis se fluctibus aufert.
Aangeh. bij Acker Stratingh op. cit. bl. 38.

loopplank en zag niets dan drassig, overgelopen en moerassig land, zodat er slechts enkele punten zijn, waar men dwars van de oost- naar de westzijde droogvoets komen kan. Die zogenaamde bodem is meer voor eenden en ganzen dan voor mensen bewoonbaar.

En als de ruwe Schokkers nu in hun onkunde en achterdocht menen, dat het eilandje aan het Gouvernement zo veel kost, dat het de moeite en zorg voor het behoud niet waard is en men het subreptief [bij verrassing, lanks slinkse wegen] en obreptief [door verzwijgen of achterhouden van de waarheid] langzaam wil doen verdwijnen, zijn alle redeneringen niet in staat hen daarvan terug te brengen.

De lezer gelieve zich nu met mij weer aan de zuidpunt te verplaatsen en van daar de wandeling te beginnen, die ons verscheidene rustpunten zal aanbieden. Het eerste voorwerp is de ruïne van een oude kerk, weer een sprekend bewijs, dat het eiland veel uitgebreider moet zijn geweest, daar het een dwaasheid geweest zou zijn een kerk te stichten op een plaats die zo ver van de woningen verwijderd is⁵³. Van de stichting van die kerk

298

bestaat geen herinnering of overlevering meer. De weinige overblijfsels, de dikke en stevige muren tonen dat zij groot en met zorg gebouwd was. Daar er geen spoor of bewijs is,

53 Nederl. Mag. bl. 123.

dat er op de buurt Ens een roomse kerk gestaan heeft, zal het deze kerk geweest zijn wier begeving aan het kapittel van Deventer stond [die aan het kapittel van D. gegeven werd]⁵⁴. Zeker is het, dat na de Reformatie, aldaar door de hervormden dienst is gedaan. Wagenaar immers bericht ons, dat de gereformeerde kerk van Ens aan de zuidoostelijke hoek van het eiland, bij de vuurbaak⁵⁵ stond. Daar nu in 1717 een gereformeerde kerk op Ens gebouwd is, zonder blijk dat er daar vroeger een gevonden werd, is het waarschijnlijk dat, tot genoemd jaar, de protestanten dat oude, thans in bouwval liggende, gesticht tot hun gebruik zullen hebben gehad, te meer daar men zegt, dat de predikstoel van die, in 1717 gebouwde, kerk op Ens uit die oude afkomstig was. Belangrijk zou het zijn, de fundamenten van de bouwval te onderzoeken. De heer Legebeke, pastoor van Emmeloord, meent, dat er stellig relikwieën en perkament gevonden

zouden worden, die, zonder uitzondering, steeds bij de bouw in de grond werden gelegd.⁵⁶ In het begin der 17de eeuw diende de lang verdwenen toren der kerk de schippers tot een baak in zee. Omtrent 1618 echter heeft men een vuurbaak opgericht, waarop met zware onkosten een steenkolenvuur onderhouden werd⁵⁷. In 1845 is een catadioptrisch lamplicht op dezelfde vuurtoren geplaatst. Het bestaat uit een lamp, weinig groter dan de gewone kamerlampen, omgeven door drie prismatisch geslepen glazen en dan rondom, als buitenwand, grote langwerpige vierkante, dikke glazen, alle kleurloos⁵⁸. Tegen de muur der oude kerk staat de eenzame woning van de lichtwachter aangeleund. Wij wandelen nu noordwaarts langs de oostzijde van het eiland en wel op de kistdam of loopplank. Gelieve u te herinneren dat die loopplank geen anderhalf voet breed en meest zonder enige leuning is. Zie recht voor u als de koorddanser op het kruis; een beweging links doet u tussen de palen

54 Dumbar, K. en W. Deventer I, 353.

55 Teg. St. v. H. bl. 635. Wagenaar vergist zich eigenlijk en toch haal ik uit zijn woorden een argument. Hij schreef dit omstreeks 1750 en schijnt dus onkundig geweest te zijn van de bouw der nieuwe protestantse kerk op Ens in 1717. Uit zijn toen wat verouderd bericht zien wij echter, dat de oude kerk ten dienste der gereformeerden gestaan heeft.

56 Ik zal pogingen aanwenden om een opgraving te doen bewerkstelligen. Wie weet, hoeveel licht zulk een stichtingsbrief over de toenmalige toestand zou verspreiden.

57 Dumbar Teg. St. bl. 185. Later, in 1636, schijnt men die baak enigszins verplaatst te hebben.

58 Het lamplicht op Urk is net zo, doch is draaiende.

op de stenen of in de modder vallen; een rechtse afwijking zou u het genot van een zeebad bezorgen.

Na enige minuten gaans bereikt men 14 armzalige huisjes, dicht bij elkaar gekropen als een hoopje verkleumde kuikens. Twee zijn onbewoond en dreigen in te vallen, in de overige treft men 5 Roomse en 11 Hervormde huisgezinnen aan. De naam van dat huizingroepje is de Zuidbuurt, in de wandeling de Zuidert geheten. Het staat op een werf van vaste grond en is geheel door paalwerk omgeven. De plank volgende nadert men het meer aanzienlijke gedeelte van het eiland. Het is de zogenaamde Middelbuurt of Meulebuurt of Ens, soms wel Schokland, per excellentiam, genaamd. De naam Meulebuurt is ontstaan door een korenmolen, die aldaar gestaan heeft, maar reeds lang verdwenen is.⁵⁹ Over de naam Ens verschillen de geleerden. Hij zou zeer wel te verklaren zijn uit de wortel *e* voor water, daar ook in Duitsland meer dan een rivier de naam van Ens draagt. Dumbar⁶⁰ doet een andere gissing aan de hand. Volgens hem komt de naam Ens niet vroeger dan de 16de eeuw voor, en

301

het was in 't laatst der 15de eeuw dat Karel de Stoute Gerrit Entzoon ook met dit gedeelte begiftigde. Dus meent hij dat de benaming wel van die Heer afkomstig zou kunnen zijn. Als men echter aan zijn kortstondig bestuur denkt, is dit minder waarschijnlijk. Wat de naam Schokland betreft, hetzij voor een buurt hetzij voor het gehele eiland, vroeger dan de 18de eeuw vind ik die

⁵⁹ De inwoners wisten zich niets van het bestaan van een molen te herinneren. De al eerder genoemde 91-jarige man heugde het nog dat die aanwezig was. Ook heet het noordelijke gedeelte van die buurt *in de meulen*, het zuidelijke *over dijk*.

⁶⁰ 1.1. pag. 184.

nergens vermeld. Noch in uitgegeven werken, noch in de geschreven kerkelijke aantekeningen wordt die gevonden. Het is steeds het eiland Ens en Emmeloord⁶¹.

Of nu het woord Schokland aan de stevige doch stotende vaartuigen der eilanders, of aan hun door de golven geschokt land ontleend is, laat ik in het midden. Genoeg, wij bevinden ons hier ter plaatse van de zetel van het Bestuur. Achtendertig huizen vindt men er, bewoond door 45 gezinnen, waarvan 2 tot de Afgescheiden, 16 tot de Roomse, 27 tot de Gereformeerde [Hervormde-HSch.] kerk behoren. Een der netste en best onderhouden huizen is dat van de heer C. T. Seidel, sedert vele jaren opzichter van 's Lands werken. Een ambtenaar van gewicht. Aan hem is, behalve het toezicht over de Lands- of Provinciale gebouwen, ook dat voor de zeeeringen opgedragen. Zijn inkomen is het aanzienlijkste en bedraagt *f* 840,— 's jaars.

302

Alhier is ook de verblijfplaats van de Burgemeester G. J. Gillot, tevens Secretaris, die in deze twee kwaliteiten en als opzichter van de vuurtoren, met kosten van bestuur en al, zich met *f* 650,— moet vergenoegen. De twee Assessoren [wethouders] en de 5 Gemeenteraden [raadsleden] wonen in de verschillende buurten. – Over het bestuur scheen men tevreden; nepotisme heerst hier niet, tenzij men als voorbeeld daarvan zou willen aanvoeren, dat de Veldwachter (een waarlijk zeer ongepaste benaming) de Burgemeester zeer na verwant

⁶¹ In het woordenboek van De Raai Jonge, 1700, of Van Hoogstraten, 1733, wordt ook niet van Schokland gesproken maar steeds van het eiland Ens, of Emmeloord en Ens, die dan samen de Kamperseilanden worden genoemd.

is⁶². –Voor een zo afgelegen plekje als Schokland is natuurlijk de geneeskundige hulp van het uiterste belang. Volkomen en tot genoegen der eilanders is daarvoor gezorgd. Op Ens is het verblijf van Dr. C. L. Meijer, die voor f 800,– en vrije woning, een waarlijk niet gemakkelijke taak heeft. In de zomer mogen voor hem de wandelingen per plank van zijn woning naar de Zuidert of naar Emmeloord vervelend zijn, in de winter, bij stormachtige nachten, bij hoge vloeden, zijn zij gevaarlijk. Door zich nimmer te ontzien als zijn hulp wordt ingeroepen, door zijn kunde en zijn zeer net ingerichte en welvoorzene apotheek, heeft hij zich het gehele vertrouwen weten te

303

verwerven⁶³. Daar op deze Middelbuurt het protestantisme het sterkst wordt vertegenwoordigd, hebben de verschillende regeringen al vroeg gezorgd voor een plaats van godsdienstige bijeenkomst. Waarschijnlijk is door de Predikant van het eiland Ens en Emmeloord, zoals het in de 18de eeuw heette⁶⁴, tot in 1717 in de oude kerk aan de vuurtoren dienst gedaan. Althans heeft de toenmalige leraar aangetekend: “In 1717, 10 augustus, is alhier de eerste maal naast mijn huis in de nieuwe kerk gepredikt.” Deze kerk was in 1833 echter zodanig vervallen, dat men die toen sloopte en

62 Een der inwoners verhaalde mij, dat de post van veldwachter veel voordeliger was dan die van burgemeester; hetgeen echter bezwaarlijk te geloven is, daar het inkomen der eerstgenoemde slechts f 300,– bedraagt.

63 Daar het bij hoge vloed, vergezeld van storm, onmogelijk wordt om Emmeloord te bereiken, is de dienaar van Juno Lucina op die buurt een zeer nuttig persoon en verdient haar f 200,– en vrije woning, zuur genoeg.

64 In 1741, blijktens het hervormd doop- en doodboek. Nog steeds geschiedt de beroeping van de Predikant op Ens: voor het eiland Ens en Emmeloord.

de 22ste mei 1834 de eerste steen der tegenwoordige gelegd werd, die zeer net van rode steen is opgetrokken. Naast de kerk is de woning van Predikant Max.⁶⁵

304

Hoe armer bewoners, hoe meer behoefte aan onderwijs. De beide Mogendheden, heren van Schokland, waren reeds vroeg van deze waarheid overtuigd. In 1693 vinden wij reeds Antonij Colijn als schoolmeester op Ens, en in 1694 Claas Cock als zodanig op Emmeloord. Beide scholen zijn nog aanwezig. De Gereformeerde meester te Ens heeft, behalve zijn traktement als voorzanger van f 50,–, een inkomen van f 525,– en telt des zomers omtrent 30, 's winters 50 kinderen op zijn school. Meerdere instellingen of autoriteiten zijn op Ens niet te vinden. Gelukkig dat rijks- en gemeenteontvanger beide te Kampen wonen, want zij zouden hier niet tot de geliefde ambtenaren behoren. Hun bemoeiingen zijn reeds ten opzichte van Schokland niet van de aangenaamste. Slechts enkele huisgezinnen zijn in staat hun geringe bijdrage in de schatkist te storten. Van de meesten kan men wel vorderen maar niet ontvangen, omdat de Keizer zijn recht verliest, waar niets is. Tot de productieve gemeenten behoort het eiland gewis niet, daar tegenover het geringe sommetje personeel, patent enz. het onderhoud der zeeveringen, à 25 tot 35 duizend gulden jaarlijks, staat.

65 De kerk kan echter niet behoorlijk onderhouden worden uit eigen kerkelijke fondsen, daar deze uitsluitend zijn: 1. de rente van een kapitaal, groot f 900,–! 2. de opbrengst der wekelijkse collecte, die van hoegenaamd geen betekenis is. Tevergeefs zijn tot heden de pogingen geweest om enig subsidie te verkrijgen. Het ware, geloof ik, bijzonder wenselijk, dat de classis van Kampen zich in dit en andere opzichten aan de gemeente van Ens gelegen liet zijn.

Misschien vertoefden wij langer dan u lief was op Ens: voorwaarts dus naar de noordelijke buurt. Vijfentwintig minuten gaans is veel over zo'n smalle oppervlakte; iedere ontmoeting met de medemens zou hier een botsing worden. Doch de mindere wijkt voor de meerdere op de palen naast de loopplank,

305

hetgeen de kleine Schokkertjes met bijzondere vaardigheid en beleefdheid deden, al waren zij zwaar beladen. De weer geheel door paalwerk omgeven buurt Emmeloord is eigenlijk het voornaamste gedeelte van het eiland. Hoewel het de Residentie niet is, bevat zij omtrent 2/3 der gehele bevolking; zij is de meest uitgestrekte, daar men hier 62 huizen aantreft, waarvan al de gezinnen, met uitzondering van 2, tot de roomse kerk behoren.

Is Ens het 's Gravenhage, hier is het Amsterdam van Schokland. Men heeft er een zeer ruime haven, die in 1838⁶⁶ voor *f* 15.500,— voor rekening van het Rijk is aanbesteed. Aan deze onkosten beantwoordt zij slechts ten halve. Met harde oosten wind slijt zij zodanig aan, dat zij telkens moet worden uitgediept. Als die diepte overal voldoende was, zou zij 300 schepen kunnen bergen, nu zijn dat er omtrent 200. Doorgaans maken de schippers er weinig gebruik van, omdat het hun beter gelegen komt voor Ens of op de rede aldaar te liggen. Men ziet voor Ens soms 150 schuiten,

66 V. der Aa, in voce.

terwijl er nauwelijks 25 in de haven zijn. Het meeste nut van de haven hebben de schippers van Emmeloord, die er hun vaartuigen veilig leggen. In deze buurt ziet men de reeds vermelde school, met een katholieke meester aan

306

het hoofd, waarin des zomers nagenoeg 55, 's winters 70 kinderen onderwijs genieten.

Een roomse kerk, of ten minste bedehuis, werd op Emmeloord reeds vroeg gevonden. De tijd der stichting is echter geheel onbekend. Alleen bericht men mij, dat zij op eigen kosten der Emmeloorder gemeente gebouwd was, en door haar tot 1820 onderhouden is. Vóór die tijd was slechts éénmaal, namelijk in 1808 door koning Lodewijk, een subsidie gegeven van *f* 1.745,— ter afdoening van schuld⁶⁷. Toen deze kerk, die begon te verzakken, afgebroken moest worden, heeft men van rijkswegen in 1842 een nieuwe, iets grotere, met pastoorswoning, voor *f* 10.000,— gebouwd, en sedertdien goed onderhouden. De tegenwoordige geestelijke, Legebeke, vroeger kapelaan te Deventer, een zeer vriendelijk en verdraagzaam man, geniet *f* 800,— en vrije woning, als men vrij kan noemen, wanneer de regen door de ramen

67 Volgens een Rooms kopieboek. Ook is bij de kerk nog een lijst aanwezig van winbare personen, welke verplicht zijn, volgens een contract van 1807, aan Pastoors traktement te voldoen, elk kwartaal 16 stuivers.

klettert en het water van boven langs de schoorsteen gutst.

De naam van deze buurt, die, als gemeld is, door sommigen aan de rivier de Eem, die hier langs zou hebben gelopen, wordt toegeschreven, is geheel verklaarbaar evenals

307

Ens uit *Ee*, water. Men denke aan Ems in Duitsland, aan ons Flakkee en zoo vele anderen. Halma⁶⁸ verhaalt ons, dat, naar getuigenis van oude lieden, Emmeloord vroeger Maanhuizen zou hebben geheten. Noch bij de bewoners, noch in de aantekeningen op Schokland is mij hiervan enig bewijs voorgekomen.

Men zal, vertrouw ik, nu een algemeen denkbeeld hebben van het voorkomen van Schokland. Zoals gemeld is, eigenlijk land bewonen de Schokkers niet. Al de tussen de zeekeringen gelegen grond wordt meer en meer moeras; slechts aan de noord- en zuidpunt zijn enige bunders hoger gelegen land. Op mijn vraag of het eiland nog ergens aanslibt, was het ontmoedigend antwoord: "Het neemt overal af." Bij zodanige toestand zal het vermoeden voor de welvaart der bewoners niet groot zijn.

Volgens de overlevering was die vroeger zodanig, dat slechts één der eilanders niet slachten kon wegens armoede. De gezamenlijke bewoners kochten dan onderling een vet varken en joegen dat onder groot rumoer bij

68 Op. c. in voce Emeloordt.

die arme in huis. Thans is dat, gelijk wij zien zullen, jammerlijk veranderd. Aan landbouw valt hier niet te denken. Een overblijfsel van veeteelt is het enige. Gestadig neemt die af, door het week worden

308

en overstromen van de bodem. Stellig verzekert men, dat er voor 50 jaren nog 114 koeien op het eiland waren. In 1824 telde men er nog 51⁶⁹, in 1839 30⁷⁰, nu zijn er 5. De schapen waren sedert de laatste jaren vermeerderd; in 1824 telde men er 40; in 1839 150. Thans is ook daarin vermindering, daar er nu omtrent 120 zullen zijn. En geen wonder! hoewel men ze bij een donkere lucht en harde wind, bijtijds, soms wel 's nachts, uit het land haalt, is het verdrinken van schapen geen zeldzaamheid. En zo vroeger de staten van Overijssel⁷¹ de inwoners van wagensdiensten en rustieke lasten vrijstelden, zou het nu een bittere derisie [bespotting] zijn, daar noch wagen noch paard op het eiland worden gevonden. De middelen van bestaan (want dat weinige vee levert die niet op, en geen voet grond heeft de Schokker ter bebouwing), moeten dus op andere wijze gezocht worden. Arbeiden aan de zeekeringen, bijvoorbeeld! Inderdaad was dat een tak van gedeeltelijk bestaan, toen het land minder onderliep. De Schokker

69 Ter Pelkwijk op. c. In de tafel achter het werk.

70 Ned. Mag. bl. 123.

71 In 1610, Dumbar 1.1.

arbeiders konden dan, daar men tijd had, alles alleen afdoen. Nu echter door verlagen van het oeverwerk reeds vroeg in het najaar alles blank staat, moet het meeste

309

landswerk in de zomer met kracht worden afgemaakt. Schokker volk komt men dan te kort, vreemden worden er bij genomen en in de nazomer is alles afgelopen en de arbeiders zitten zonder werk. Als een weldaad beschouwen de Schokkers de twee weefgetouwen op Ens en Emmeloord, voor rekening van de opzichter van de waterstaat, de heer Seidel, gedreven, die de voortbrengsels aan de heer Salomonson te Almelo levert. De gebouwen zijn door de Provincie daartoe ingericht en bekostigd, en daar dat op Ens minder doelmatig was, is van Rijkswegen een subsidie verleend tot oprichting van een nieuw, waarvoor de aanbesteding deze zomer geschied is. De daarin arbeidenden zijn alle kinderen of jongelieden van 8 tot 20 jaren oud, ten getale van 41 (12 jongens en 29 meisjes). Voor het stuk calicot wordt gegeven 50 cents voor hunzelf en 5 cents in de spaarbank. Het hoogste loon is 6 stukjes per week dus *f* 3,-, het laagste 2 stukjes dus *f* 1,-. Zelden evenwel zijn zij van boeten voor te laat komen enz. vrij, waardoor hun loon van 20 tot 50 cents minder wordt. Wie minder dan 2 stukjes per week afwerkt, behoort tot de leerlingen. Voor de ouders der weefkinderen zijn deze verdiensten een grote verlichting in hun armoede. Evenwel, net als bij alle fabriekarbeid, is ook hier een schaduwzijde.

Op de gezondheid der meisjes heeft het weven volstrekt geen nadelige invloed.

310

Zij zien er zelfs zeer blozend en fris uit; maar van huishouden, van naaien

enz. leren zij niets. Op het gestel der jongens is de uitwerking geheel omgekeerd. Zij worden bleek en mager en, hetgeen hier veel zegt, veel minder geschikt om de zee te bouwen. De zee is, bij gebrek van grond, het element waar de Schokker het meest mee vertrouwd is. Visvangst is de sobere kostwinning der meesten. Van de 62 vaartuigen die op Schokland thuis horen, worden 57 daartoe gebezigd. Een goede schuit of botter⁷² is de hoogste wens. Maar helaas! met toebehoren kost zij *f* 1.600,- à *f* 2.200,-. Geen enkel visserman is er, die zijn visschuit zijn eigendom noemen kan. “De gewone wijze”, bericht men mij, is “dat een knecht zo lang spaart, tot hij een paar honderd gulden bijeen heeft, dan ziet hij met een hellingbaas overeenstemming te bereiken om een schuit te krijgen. Al wat daarbij behoort, smidswerk enz. gaat, volgens een doorgaans onnauwkeurig contract, op de borg, met verplichting van jaarlijks afbetalen (payment noemen zij het). Met Kersttijd, Pasen en Pinksteren overstroomt

311

dan allerlei soort van schuldenaars (zoals zij hun schuldeisers noemen) het land: hellingbazen, smeden enz. Meestal gaan zij zeer ontevreden weer weg, daar in de laatste tien jaren nagenoeg alles doodarm is geworden en daarbij de meeste vissers honderden guldens schuld hebben. En als nu het vissen wat ruime verdiensten opbracht, dan kon men,

⁷² Wij noemen de vaartuigen der eilanders Schokken. Zijzelf noemen die nimmer zo. Botter of jotter betekent echter hetzelfde. Een bot is een stoot, dus een vaartuig, dat stoot of schokt. Hier in Deventer spreekt men, als men, bij het doen van een visite, visage de bois vindt [voor een gesloten deur komen], van een botje te vangen, dat eigenlijk een botje of stootje krijgen is.

als de schuit eens schuldenvrij was geworden, nog wat opklimmen en in goeden doen geraken. Zo wisselvallig zijn de inkomsten, zo veel schade hebben zij vaak aan romp en want te lijden, zo lang moet men buiten blijven voor een karige vangst, dat men 6/7 der bevolking onder de armen kan rekenen. Volgens verhaal van oude lieden waren hier voor honderd jaren geen vissers, maar kofschippers, die graan van Groningen naar Deventer voeren. Hun knechten hadden met elkaar 3 kleine visschuitjes, waarvan een te Molkwerum gemaakt of gehaald was, waarmede zij 's winters schakels zetten om haring te vangen.

Dat komt in de hoofdzaak vrij goed overeen met het bericht van Wagenaar⁷³, dat de Schokkers in 1750 nog met 8 kagen op Hamburg, Overijssel en Amsterdam handel in granen dreven. – Wat daarvan geweest zij,

312

zeker is, dat van dergelijke vaart geen spoor meer over is en het gemeentebestuur van Emmeloord reeds in 1802⁷⁴ “vermeende dat die armoedige vissersgemeente, gelijk sedert onheugelijke tijden, als nog van alle opbrengst aan den lande vrij was”. Niettegenstaande de verminderde middelen van bestaan en de vermeerderende armoede nemen bevolking en huwelijken toe en de sterfte af, gelijk uit de hierachter gevoegde tabellen kan blijken, terwijl over het algemeen de gezondheidstoestand gunstig te noemen is. En evenwel hoe kommerlijk leeft

73 T. Staat bl. 634.

74 Uit een Rooms kerkboek, copiënboek getiteld. In een missive van het gemeentebestuur aan gecommiteerden tot het onderzoek naar de juiste opbrengst der acht- en vijftigjarige geldheffingen in het 15de district, Hoofdplaats Enkhuizen. Het was toen dus nieuwe Heren, strenge Heren!

de Schokker! Het voornaamste voedsel is roggebrood, doch in plaats van boter soms wel Friese kaas daarover gesmeerd, terwijl sommigen, bij wijze van luxe, zure melk laten schiften en die, in plaats van boter, met wat zout vermengd gebruiken. Voorts 's middags en ook 's avonds (behalve in de twee laatste jaren) aardappelen met vis, en 's winters veel gebakken haring. Voor saus bij de gerechten mosterd, azijn en water. Voegt men hierbij nu en dan wat wortelen of kool, een enkele keer wat appelen of peren, dan heeft men een denkbeeld van een Schokker keuken. Bladgroenten of

313

vlees worden bijna nooit gebruikt, hoogst zelden een klein stukje spek in de winkeltjes alhier gehaald. Door deze magere voedingswijze is de maag zodanig ontwend aan al wat naar vet zweemt, dat een bord goede soep zeer gemakkelijk een indigestie veroorzaakt. Treden wij nu de woningen binnen, dan zijn die der eigenlijke armen spoedig beschreven. Een schuur met een vloer van klei en houten wanden, waar de wind doorheen loeit of de zon doorheen brandt, waar in één woord koude en hitte een even gereede toegang vinden. Het inwendige onzindelijk en afzietlijk. In de houten huizen der meer gegoeden heerst zekere netheid, maar zijn geen eigendommen. Hier en daar nog een kast met dikke panelen en snijwerk, bedden voor de pronk met veelkleurige kussens, wiegen met de gekromde houten poten uit vader Cats, of kindermutsjes voor de pangeborenen, van zwaar met goud- en zilverdraad gekleurd rood of blauw damast. Het zonderlingste is de vuurhaard. In een der hoeken van de kamer is de zoldering lager, daaronder wordt in de aspot gestookt. De rook gaat niet naar buiten door een schoorsteen, maar tussen het hogere en lagere gedeelte

van de zolder en bereikt zo de vliering, waar hij behulpzaam is in het drogen der daar uitgespreide netten. De echte Schokker en Schokkerin tonen duidelijk hun Germaanse afkomst door het gele van hun haren, dat meermalen tot het

314

zeer hoge blond stijgt; van de vroegere gewoonte om het haar te verven, waarvan de berichten uit de vorige eeuw nog spreken, vindt men geen spoor of heugenis meer. Zij zijn overigens niet lang, maar breed en enigszins gedrongen van gestalte; de vrouwen hebben neiging tot dikte. Wat hun zielshoedanigheden aangaat, hebben de meesten hetgeen men gezond verstand noemt; zij zijn bedaard, niet dapper, maar enigszins vreesachtig van aard. Vechtpartijen of hevige woordenwisselingen vallen bijna nimmer voor; wellicht draagt het gevoel elkaar in zo'n beperkte ruimte dikwijls nodig te hebben, hiertoe bij. Zelfs wanneer de ene arme visserman de andere besteelt, is de verliezende partij bijzonder lankmoedig. Zij hebben overigens minder de naam het goed van een ander te begeren dan de nog forsere en grotere, maar veel onbescheidener Urker. Als een voorbeeld van de grotere nauwgezetheid op zijn eiland verhaalde ons de Schokker beurtman, dat als op Urk een schuit enige dagen alleen moest liggen, men zeker kon zijn, dat haken, bomen, puts en al wat tilbaar was verdwenen zouden zijn, maar dat in dergelijk geval op Schokland niets dan het brood wordt gemist, en dan nog slechts voor de helft. "Eerlijk deelt hij altijd", voegde de schipper erbij. In vergelijking met andere, meer beschaafde oorden, zijn mannen zowel als vrouwen zedelijk; doch de laatste hebben zodanige naïeve

315

vrijheid in hun uitdrukkingen, dat men het, hoezeer ten onrechte, aan onzedelijkheid zou toeschrijven. Van rang of stand heeft geen der seksen het minste begrip; zij spreken aanzienlijken aan als hun gelijken, zonder toch onbescheiden te worden. Daar zij overal heen varen en meer dan lieden van hun stand aan de vaste wal, met geestelijken, schoolmeesters enz. in aanraking komen, weten zij van vele zaken mede te praten, hoewel bij nadere kennismaking, de wetenschap niet zeer uitgebreid blijkt te zijn en vooroordelen en wonderlijke meningen voor de dag komen. De klederdracht der mannen heeft niets bijzonders meer. Het is het gewone schipperspak. De vrouwen hebben nog iets eigenaardigs in hun tooi, hoezeer de jonge meisjes reeds de gewone vastelandskleding aannemen. De meeste Schokkervrouwen hebben de bekende oorijzers nooit van goud, maar van zilver, velen zelfs van blik; kettingen van echte of valse bloedkoralen, waarvan het slot altijd van achteren gedragen wordt. Over de borstrok wordt, in plaats van jak, een borstlap zonder mouwen, *kroplap* geheten, gedragen, dagelijks van gewoon katoen, maar 's zondags en vooral met Pasen en Pinksteren van meubelsits; hoe meer bont gebloemd, hoe fraaier de kroplap genoemd wordt. Verder rood baaien onderrok, of blauw gestreept, en effen blauw daarboven; blauwe kousen. De echte, oude vrouwendracht, weinigen

316

hebben die nog, is een rode baaien muts en daarover een blauwe, met geelgestreepte platte bodem; een vest van damast (middel genaamd) van voren toegeregen met geel koord, en onder dat vest een rode baaien borstrok met losse mouwen van rood laken, met

geel zijden geborduurde streep op de naad. – Nog enige jaren, en van deze gewoonten zal niets dan de herinnering over zijn. – Niet zo gemakkelijk zal de taal der Schokkers haar eigen kleur verliezen, en in woorden en in uitspraak heeft zij haar eigenheden, waarvan ik er enige in een bijlage zal mededelen. Het zonderlingste is, dat, hoewel 25 minuten van elkaar verwijderd, de Emmeloorder en Enser taal vrij veel van elkander verschillen. – Over het geheel (en hier kunnen wij weer aan de vroegere tweeherigheid denken) heeft Ens meer van de Overijsselse, Emmeloord meer van de plat-Hollandse uitspraak. Een bekoorlijk beeld van Schokland zal de lezer zich door het bovenstaande wel niet gevormd hebben, en toch, “de liefde tot zijn lant is ieder aengeboren.” Zoals de Groenlander reikhalzend uitziet naar zijn ijsschotsen, zo verlangt de Schokker naar zijn palen. Mij is een voorbeeld bekend van een meisje uit Ens, dat een zeer goede dienst in Holland kon krijgen, doch niet besluiten kon haar eiland te verlaten; zelfs waren twee kinderen, van wie vader uit broodgebrek te Kampen werk had moeten zoeken, zo aan hun woonplaats ge-

317

hecht, dat zij wegwijnden en stierven. Gezegende trek in 's mensen hart, die de Schokker aan zijn onland evenzeer als de Zwitser aan zijn bekoorlijke dalen verbindt en hun het leven dragelijk maakt, te midden van golfgestuif en gierende stormen. Diezelfde trek en liefde voor het eiland kunnen wij toch niet bij hen veronderstellen, die er van elders geplaatst zijn, bij de ambtenaren en geestelijken. Bij hen leeft, dit ontwaart men terstond, de liefde voor de natuur, voor bomen en bloemen; voor zover de gure lucht en de onvriendelijke

zeewinden het toelaten, trachten zij ten minste enige plantengroei in de nabijheid van hun woningen te krijgen. De pastoor op Emmeloord had binnen een ruwe omheining wonderen verricht, daar er enige appelen perenboompjes groeiden, klein en nietig, maar met gezonde vrucht. Men meende echter dat, bij hoger opschieten, de te veel blootgestelde kruin zou sterven en de gehele boom dit voorbeeld zou volgen. Bij Dr. Meijer, op Ens, staan achter zijn huis aan de westzijde enige wilgenbomen, die goed opgaan; aan de oostzijde echter andere, waarvan de bladeren door de felle wind reeds verschroeyden en verdroogden, zodat hun geen lang leven werd toegezegd. Alleen hetgeen tegen muren groeit schijnt te kunnen gedijen. Zo is bij de Burgemeester een wijngaard, die rijpe druiven voortbrengt; ook de klimop belooft goed te zullen slagen. Wat overigens bloemen

318

betreft, zij kunnen slechts binnenshuis worden gehouden, zoals men in de woningen van de ambtenaren er vele soorten, als ter vergoeding voor het gemis daarbuiten, zal aantreffen. Geraniums, fuchsia's, rozen verkwikken daar het oog; bij de minste blootstelling aan de buitenlucht, ook bij het mooiste weer, beginnen zij echter te kwijnen. Wij, die een pleziertochtje, bij gunstig weer, naar Schokland deden kunnen ons moeilijk een denkbeeld vormen, hoe het er in de barre winter, bij de lange avonden en nachten, geschapen is. De buurten, die slechts 30 el breed zijn, staan 6 à 7 voet boven dagelijks water. Bij stevige wind schudt de grond zodanig, dat de spiegels en schilderijen soms vrij hard tegen de wand slaan. Bij een weinig meer dan gewone wind is met enige oplettendheid waar

te nemen, dat alle kleine hangende voorwerpen in beweging zijn, en bij sterke oostenwind staat een pendule, in een oostelijk gelegen kamer, terstond stil. Hoezeer nu, bij hoge vloed, als de buurtwerf 1 à 2 voet onder water staat en de volle zee met 7 à 8 voet diepte tegen de westelijke palenrij der buurten aanbultert – hoezeer dan alles dreunt en kraakt en zich wringt, valt eenvoudig te begrijpen. Welk een toneel moet dan het arme Schokland niet opleveren! De enige gemeenschap tussen de buurten, de plank, is onder water; het eiland wordt dan drie eilanden, ieder van vijf minuten of minder in omtrek. Het giert,

319

vooral door de armoedige woningen, die op hun grondvesten trillen en beven. Gelukkig evenwel, dat de tonelen van 1825 zich niet herhaald hebben; toen was het er ijselijk gesteld. Veel had men reeds de gehele winter van 1824 geleden, door de bijna zonder tussenpozen waaiende harde winden; toen, op donderdag de 3de februari 1825, begon het water sterk te rijzen. Met de hoogte van 9 voet, dat wist men, zou het hele eiland onderlopen, en zie! des avonds klom het tot 8, tot 8½ voet. 's Nachts daalde en rees het water tot het, in de ochtend van de 4de, tot de 10½ voet gestegen was. Reeds in oktober 1824 waren de paalwerken aan de oostzijde, net als aan de westzijde der buurten, zwaar beschadigd; thans sloeg een geheel nieuw geheid werk

bij de Zuidert uit de grond en dreef weg. De zeedijk, die geheel hersteld was, werd ter lengte van meer dan 2000 ellen vernield. Spoedig werd de verwoesting voltooid. Uit de paalwerken op Ens en Emmeloord, werden hele vakken weggeslingerd en door de stroom meegevoerd, zodat het getal der weggerukte wel op 1800 begroot werd. De vuurtoren werd zo geteisterd, dat hij geheel vernieuwd moest worden. Uit de R.K. kerk te Emmeloord sloegen de muren weg, het altaar, de banken enz. werden door de golven meegeeslept. In de onderscheiden buurten spoelden 26 huizen geheel weg, 70 werden zwaar beschadigd. Het noodlottigste van alles

320

was, dat een man, 4 vrouwen en 8 kinderen in de vloed omkwamen⁷⁵. Zeer is het te wensen, dat dergelijke rampen de arme, en reeds zozeer misdeelde Schokkers niet meer mogen teisteren. Zij zouden de ondergang van het hele eiland, waarvan het bestaan toch van zoveel belang is, met zich kunnen slepen. Meer dan men denkt, breekt het de druk van het water op de Overijsselse kust. En als de schipper, bij nachtelijk duister, door noordwestelijke stormvlagen voortgezweept, geen uitkomst meer ziet, hoe nodigt hem dan het Enser licht, om een veilige schuilplaats in de haven van Emmeloord te zoeken.

⁷⁵ Ter Pelkwijk op. cit., bl. 26, waar men meerdere bijzonderheden vinden kan.

De gelden, aan Schoklands zee-
weringen besteed, zijn geenszins
verloren.

G. Mees Az.

321

BIJLAGE I.

Uit de resoluties van Ridderschap en Steden, 8 april 1691

Alsoo het eylant Ens dagelyx grote
kosten tot desselfs behoudenis comt
te vereyssehen, en noch meerder,
indien het niet sal verloren gaen,
sal vereysschen, is goetgevonden,
daer over in neestvolgende manieren
te schryven aan de provincien van
Hollandt en Vrieslandt om ten aensien
van haer interesse hiertoe mede te
contribueren.

Edele Grootmogende Heeren.

Wij hebben voor eenige jaeren aen
U. Ed. Gr. Mog. doen vertonen den
periculeusen toestant van het eylant
Ens, wesende de eenigste haven en
plaatse van retraicte, by voorval van
storm voor alle schepen, de Zuiderzee
bevarende, wanneer oock U. Ed. Gr.
Mog.

322

hebben toegestaen het draegen van
een derde gedeelte in de kosten, tot
conservatie van 't zelfde eylandt, en
dewyl wy 't sedert noch considerabele

summen tot behoudenis van dit, voor
de commercie soo nodige en important
werck hebben moeten doen, doch
echter het quaet, hetwelck daegelyx
aengroeit, niet hebben connen te boven
comen, en de vrees om dit eylandt,
en ligt in corte jaren, te verliezen,
dagelyx aangroeit, soo hebben wy
noodich geacht, de tegenwoordige
toestant van hetselve eylandt seer
naeuwkeurigh te ondersoecken en
daerby bevonden, dat aen de Westsyde,
een clootscheut weeghs van het land
en naerder, doorgaents diepen by den
ordinaris water syn van 12: 14: 16 en
17 voeten, en dat by stercke winden
en bewegingen van de zee, daer door
de dergachtige gront van het landt
vermits die vehemente persinge,
dringende door de voorschr. diepte
wordt uytgelockt, gelyck dan binnen
onse geheugenis daer het landt seer
is afgenomen en dergen soo groot
als boere schuiren opgeworpen en
iterative intreckinghen van den dyck
syn vernootsaect, waardoor hetselve
soodanig is vercleint, dat het op de
periculeuste plaats alleen tusschen 70
en 80 roeden in de breedte con haelen,
alwaer oock haer in 't vaste landt
eenige opborrelende gaten vertonen,
die aenwysen, dat de persinge van de
zee daer onder hollicheden comt te
maecken, die vreesse van een nieuwe
scheuringe moet doen apprehenderen,
twelck gebeurende, dat

God verhoede, soo sal een middel wesen, om dit eylandt te behouden, noch oock om de inwoonders, die in tyt van noodt voor de schepen seer nodigh syn, aldaer te connen doen substiteren; 't welck wordt geoordeelt, niet wel anders voorgecomen te sullen connen worden, als door het maecken van een generael suffisant paelwerck op de periculeuste plaats, alwaar hier en daer een vack is geheyt ter langte van ongeveer 160 roeden, om daardoor de persinge van de zee te steuyten en te beletten. Het groot interesse, 't welck UEd. Groot Mog. in de commercie en scheepvaart op de Zuiderzee syn hebbende, die by 't missen van dit landt haer seeckerheynt notorie sal quyt syn, en aan de grootste ongemacken wordt geexponeert, hebben ons bewogen, U. E. Gr. Mog. hiervan omstandige kennis te geven, en dewyl dit werck niet by ons can worden gemaect en oock niet redelyck is, dat ons, die het minste in de commercie deelachtig syn, de last tot behouden van het interes van 't gemeen daarvan alleen wurde gelaten, dieselvo vrundtnabuirl: te versoeken, dit werck selfs te doen examiniren en daaraan metterdaet de handen mede te doen houden, sullende wy niet naerlaeten naer proportie van onse aengelegentheit het onse daartoe mede te contribuieren: synde inderdaet nodig dat de tyt werde gemesnageert, om niet te verliesen dat nooyt en soude connen worden wedergecregen, gelyck de schippers uyt U. Ed. Gr. Mo. provincie, die in

groten getal dit vaerwaeter moeten gebruycken, daarvan buyten twyffel kennisse draegen en vervolgens daarvan oock volcomen informatie sullen geven. Wy sullen bierop, Ed. Gr. Mog. U.Ed. Gr. Mog. resolutie

en rescriptie te gemoet sien en daerin eindigen enz.

Campen 8 April 1691.

Dergelijke brief aan de Staten van Friesland.

BIJLAGE II.

De Bevolking van Schokland bedroeg, in 1840, 695 zielen, waarvan 506 katholieken en 189 hervormden. De verdeling is de volgende:

	Zuidbuurt	Ens	Emmeloord
Gehuwden	28	70	146
Ongehuwden	42	121	243
Weduwnaars	4	6	15
Weduwen	3	6	11
	—	—	—
	77	203	415
	—	—	—
Katholieken	17	85	404
Hervormden	60	118	11

GEBOREN.

Van 1 Jan. 1823 tot 31 Dec. 1832, 227
 — 1 — 1833 — 1842, 238
 De laatste tien jaren 11 meer geboren.

GESTORVEN.

Van 1 Jan. 1823 tot 31 Dec. 1832, 215
 — 1 — 1833 — 1842, 179
 De laatste tien jaren 36 minder gestorven.

HUWELIJKEN.

Van 1 Jan. 1823 tot 31 Dec. 1832, 53
 — 1 — 1833 — 1842, 64
 In de laatste tien jaren 11 huwelijken meer.

In 1843, 44 en 45, geboren 67
 gestorven 47
 huwelijk 11

Dus in de laatste drie jaar nagenoeg meer geboren dan overleden.

In de eerste tien jaren zijn er 12 meer geboren dan gestorven

– tweede	–	59	–
– laatste drie	–	20	–

In het tweede tiental jaren zijn er 36 minder gestorven dan in het tweede tiental, niettegenstaande er 11 meer geboren zijn, zodat de geboorte toe-, de sterfgevallen afnemen. Wel heeft, in het eerste tiental, de cholera geheerst, en 40 mensen weggerukt, maar in het tweede werd de halve bevolking door een typhouse ziekte bezocht, waaraan 23 zijn overleden. De 17 meer gestor-

326

venen aan de cholera, van 36, minder in 't laatste tiental jaren gestorvenen, afgetrokken, blijft nog een voordeel van 19 voor het tweede tiental jaren. Van de bevolking wordt 5/7 door het provinciaal Gouvernement kosteloos van geneesmiddelen voorzien. De jaarlijkse armenrekening bedraagt gemiddeld *f* 250,—. Ieder der 500 armen kost dus jaarlijks 50 cents aan geneesmiddelen.

Het meest doorlopend ziekte-karakter is van een ontstekingsachtig-reumatische aard, en de slepende ziekten meest de gevolgen daarvan.

De epidemische ziekten zijn in de laatste 10 jaren geweest als volgt: Kroep, 23 kinderen, overleden 7.

Mazelen, meest kinderen, geen gestorven.

Kinkhoest, id. id.

Griep, bijna al de inwoners, id.

Tyfus, ruim de halve bevolking 352, 23 overleden.

Pokken, geen. Alle kinderen boven 1 jaar zijn ingeënt, en herinenting geschiedt jaarlijks bij alle bejaarden, die het willen toelaten.

Wegens de vooroordelen, die nog hier en daar tegen de vaccinatie bestaan, is het volgende van enig belang.

Toen in de felle winter van 1844 de Zuiderzee tot aan Urk bevroren was, zodat men met zwaar beladen sleden daarover trok, heerste er op Urk, bij 't grootste deel der kinderen en zeer vele volwassenen, een pok-

327

ken-epidemie van allerkwaadaardigste soort. In de zestig stierven daaraan. De ingeënte kinderen der ambtenaren werden niet aangetast. Dagelijks kwam toen, tot vervoer van levensmiddelen enz., op Schokland een vijftigtal Urkers aan, waaronder de meesten pokkenlijders in hun huis hadden, en velen zelf de verse sporen van pokken op het gelaat vertoonden. Die Urkers sliepen dikwijls bij hun Schokker kennissen. Daarbij kwam, dat een op Schokland gehuwde Urker vrouw, die niet ingeënt was, na een bezoek op Urk, terwijl zij in hevige graad de pokken had, naar Schokland werd vervoerd. In weerwil van alle raadgeving, sliepen wegens armoede haar twee ingeënte kinderen bij haar. Noch die kinderen, noch een enkel inwoner werd, ondanks alle omgang met de Urkers, door de pokken aangetast.

BIJLAGE III.

De uitspraak van Ens en Emmeloord verschilt van elkander, terwijl beide van de dialectus communis, dat is de goede Hollandse uitspraak, afwijken. Op Ens is men er, dunkt mij, verder van verwijderd, en nadert meer tot het Overijssels.

328

Aldaar is het niet de *ii*, waar de Hollanders de *ij* gebruiken, maar iets tussen beide veel van de *è* in het fransch *père*, doch minder sterk, *grijpen* wordt *greëpen*; *wijn*, *weën*; *vijftien*, *veëftien*; *pijp*, *peëp*; *tijd*, *teëd*.

De *ui* wordt eu als *pruim*, preum; *schuut*, scheut; *druif*, dreuf.
Ei klinkt als *ai*: *lei*, lai; *kei*, kai. De *sch* wordt *sk*, *school*, skool; *a* wordt *oa*, *wagen*, woagen; – Terwijl van het voorvoegsel *ge* de *g* wordt weggelaten, *gegeven*, egeven.

Met de *h* springen de Enzers om als in het Zeeuws, Schiedams, plat Deventers enz. *hout* is out; *oud* is houd; – *ee* wordt bij oude lieden, als in de oud-Hollandse tongval *ie*, *steen*, stien; *been*, bien. Omtrent de algemene regels van dit dialect ben ik te weinig zeker om er meer van te zeggen. Ik bepaal mij dus tot enige nog opgegeven woorden: *haan* wordt aun; *kippen*, kiepen; *kousen*, koesen; *olie*, bijna aulie; *molen*, meulen; *sleutel*, sneutel.

Bijzondere woorden of uitdrukkingen zijn nog. *Een papieren zak* heet brief; *slaapmuts*, poeskop; *een vrouwenrok*, schort; *stroop*, sirup; *azijn*, eek; *ik heb 't in mijn zak*, ik heb 't in mijn diezek; *kinderen*, kiener, met een doffe *g* als kiengner; *'t katoen is verbleekt*, verblikket. Tegen zijns gelijken zegt men *jè*, tegen de meerdere *ji*. De broeder zegt

Buurtschap op

Marken rond 1938.

Het buurtschap De Zuidert op Schokland kan er met 12 huizen ongeveer zo hebben uitgezien.

Uit: De Zuiderzee

329

tegen de zuster: *tutte*; de zuster noemt de broeder *beûpe*; de *grootvader* is *bebbe*; de *grootmoeder*, *besje*; de *vader*, *tate*; de *moeder*, *memme*; de *tante*, *meute*; de vrouw heeft *peèn* in de bek; de koe heeft *peèn* in de mond.

Basterdwoorden worden daar, even als overal, bij de mindere klassen nog meer verbasterd of onherkenbaar. Het kind wordt goed opgepast, heet gementineerd; ik zal u *vernien*, ik zal u vertestueren; het is *bedorven*, het is geskandeliseerd.

Van Emmeloord weet ik nog minder op te geven, dat enig algemeen denkbeeld van de uitspraak aldaar zou kunnen geven. Met het Enser dialect heeft het Emmeloords gemeen, dat het augment *e* wordt en *a* mede als *oa* klinkt, dus edoan voor *gedaan*: wouter voor *water*; *ei* als *ai*; *onderscheid*, onderschaid; ook aldaar zijn *kousen*, koesen. Stellig nadert het overigens meer het Hollands. Evenals daar zal men zeggen: ik had geen *tijd* om een *pijp* te roken. En, zoo ik mij wel herinner, wordt de *n* aan 't slot der woorden daar, op zijn Hollands, weggelaten of is ten minste bijna niet merkbaar, terwijl die op Ens duidelijk wordt gehoord. Overigens heeft het Emmeloords ein voor *in*, *kind* wordt keind; *kinderen*, keiner; *twintig*, tweintig. *Meester* wordt maaster; *gestolen*, esteulen; ook egeuven voor *gegeven* en niet als op Ens egeven.

330

Bij nadere gelegenheid zal ik trachten iets meer voldoende en meer taalkundig geordend te geven. Als een staaltje neme men het tegenwoordige voor lief.

